

LAKATOS BÁLINT

**PANNONIAE LUCTUS – EGY HUMANISTA ANTOLÓGIA
ÉS A TÖRÖKELLENES HABSBURG–LENGYEL ÖSSZEFOGÁS KÍSÉRLETE,
1544**

A törökellenes harcok egyik következményeként a gyász mint különböző irodalmi formákban kifejezett életérzés Mohács után nagy teret nyert a magyarországi (és tágabb értelemben véve a közép-európai) latin nyelvű irodalomban. Az utóbbi évtizedekben felvirágzó magyarországi irodalmi toposzkutatás, különösen az ún. *querela Hungariae*, azaz a Magyarország panasza-toposz vizsgálata alapján nyilvánvalóvá vált, hogy az ország pusztulásának tragédiája, a sivár és csüggesztő jelen képzete a kor irodalmi szókincsében a gyász, a panasz, a romlás (*luctus, querela, ruina*) gyakori és hangsúlyos alkalmazásában is megmutatkozik.¹ A *Pannoniae luctus* címet viselő, 1544-ben Krakkóban megjelent antológia – melyet az irodalomtörténet az első magyar tárgyú humanista antológiaként tart számon – kétségkívül ebbe a körbe tartozik. Magyarország (Pannonia) gyászáról, azaz a magyarázó alcím szerint (*Quo principum aliquot, et insignium virorum mortes, aliique funesti casus deplorantur*) a Magyarországot életüket áldozó hősök (királyok és más kiválóságok) tragikus haláláról szólnak a benne található versek.

A *Pannoniae luctus* a kötetvégi kolofon illetve az előszó alapján 1544. június 5-én jelent meg Hieronymus Vietor krakkói nyomdájában.² A 24 számozatlan levélből álló nyolcadrét (10×15 cm-es) kötetecske több példányban maradt fenn napjainkra. Egy messzebbre került példányon kívül (London, British Library) az összes többi a közép-európai térségben maradt – kettőt őriznek Lengyelországban (Krakkó, Biblioteka

¹ TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Bp., Akadémiai, 1969 (Modern Filológiai Füzetek, 6), 39; HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19); IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 8; ÁCS Pál, „Apocalypsis cum figuris”: *A régi magyar irodalom történelemképe* = Á. P., „Az idő ósága”: *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris–2000, 2001, 149–164. A korábbi irodalomból BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században)*, Bp., 1937, 27, 35, 47.

² *Pannoniae luctus: Quo principum aliquot, et insignium virorum mortes, aliique funesti casus deplorantur*, Cracoviae, Hieronymus Vietor, 1544 – a továbbiakban: PL(1). C8r [= 24r]: *Hieronymus Vietor Cracoviae excudebat Anno MDXLIII*. (A jegyzetekben csak az ivszámozást adom, a levélszámozás a függelékben visszakereshető. A számozás mikéntjére: BORSA Gedeon, *Gyakorlati tudnivalók a régi nyomtatványokról* = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³, 33; az itt javasolt jelölési módtól csak abban tértek el, hogy az íven belüli levél számát nem teszem alsó indexbe.)

Polskiej Akademii Nauk és Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk), egyet Bécsben (Österreichische Nationalbibliothek), egyet Turócszentmártonban (Matica Slovenská), Budapesten pedig egyet-egyet az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában illetve az Egyetemi Könyvtárban.³ További három példány jelenlegi meglétét (Chreptow; Augsburg, Stadtbibliothek; Kolozsvár, Unitárius Collegium könyvtára) egyelőre nem tudtam ellenőrizni.⁴

A kötetet fellapozva a szerzők és a versek sokfélesége az, ami először feltűnik. A címlapon szereplő hatsoros disztichont is beleértve 90 költeményt számolhatunk össze. (A verseket a hivatkozáshoz beszámoltam; a vers címe, szerzője, terjedelme és kötetbeli helye a számok alapján a függelékben közölt mutatóból kereshető vissza.) Közülük négy görög nyelvű, a többi latin.⁵ Metrikailag nem nagyon változatosak: túlnyomó részük disztichon, hiszen a műfajhoz, a mondanivalóhoz ez illik legjobban. Csupán öt eltérő mértékű vers van, egy jambikus trimeter (2), két horatiusi epódoszokat idéző trimetrum iambicum cum dimetro Archilochio (8, 24) és két hendecasyllabus (78, 79). A kötetet prózai részek keretezik: az elején Vietor ajánlása, a végén három, mintegy függelékben közölt, Mohács előtti (a török elleni harccal kapcsolatos) levél található.

Ez a kilencven költemény összesen 14 szerző munkája. Az egyes szerzőket a kötetben szereplő verseik száma alapján csoportosítva meglepő az eredmény: „súlyuk” ugyanis jócskán eltérő (a nevek a versek számának csökkenő sorrendjében, azonos számú vers esetén névsorrendbe szedve).⁶

³ RMK III, 356; Karol ESTREICHER, *Bibliografia Polska*, XXIV, Kraków, Czicarkami Drukarzi Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1912 (*Bibliografia Polska*, III/13), 51; *Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej – Die Rolle des krakauer Druckwesens in der ungarischen Kultur – A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben*, összeáll. P. VÁSÁRHELYI Judit, DÖRNYEI Sándor, KERTÉSZ Balázs, Bp., Balassi, 2000, 343 (II, 74. sz.); *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur: Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae*, comp. Elisabetha SOLTÉSZ, Catharina VELENCZEI, Agnes W. SALGÓ, Bp., OSZK, 1990, III, 1885. Az Ossolineum eredetileg Lembergben (ma Lviv, Ukrajna) működött, ezért az RMK és Estreicher is még Lemberget adja meg lelőhelyként. A BEK (restaurált állapotú) példányát a régi számon (RMK III, 89) tartják nyilván. Ezt, ill. az OSZK-ban őrzött példányt tanulmányoztam. Weszprémi István a *Pannoniae luctus* új, 1798-as és 1799-es kiadásai [lásd 106. jegyzet, jelölésük: PL(2) és PL(3)] elé írt bevezetőjében csak az augsburgi, bécsi, nagycenki példányokat ismerte, de említ még egy, a 18. században ellopott varsói példányt is: PL(2), V–VI; PL(3), V–VI. Az itt említett nagycenki Széchényi-könyvtár példánya az OSZK példányával azonos a pecsét szerint. A BEK példánya címlapjának alján valószínűleg 18. század végi kézírással: *Libellus longe rarissimus, et qui fortasse in Biblioth. Augustana superstes sit. Ita Janociana habent Vol. I. §. 78. pag. 203.* Ugyanez a kéz az A3–C8 közötti recto lapokat megszámozta 1–22-ig. A bejegyzés Jan Daniel Andrzej JANOCKI, a Załuski-könyvtár tudós könyvtárosa *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae* c. munkájának I. kötetére (Varsó, 1776) utal. Vö. 107. jegyzet.

⁴ Az RMK III, 356. a chreptowi, ESTREICHER, *i. m.*, XXIV, 51. az augsburgi példányt nem ismeri. Utóbbira az adatot éppen Janocki tartotta fenn, vö. 3. jegyzet. A kolozsvári példány ma valószínűleg a Román Tudomány Akadémia kolozsvári részlegének (*Academia Româna, Filiala din Cluj*) könyvtárában található.

⁵ Görög nyelvű: 22–24, 28.

⁶ A szerzők itt a kötetbeli, humanista nevükön szerepelnek. A címlapvers szerzője nincs feltüntetve, ezért itt nem vettem figyelembe.

Szerző neve (és nem humanista névalakja)	Versek száma
Iohannes Langus (Johann Lange)	25
Georgius Vernerus (Georg Wernher)	19
Valentinus Ecchius (Valentin Eck)	14
Georgius Logus (Georg von Logau)	10
Caspar Ursinus Velius	5
Iohannes Antoninus Cassoviensis (Kassai Antoninus János)	3
Lazarus Bonamicus (Lazzaro Bonamico)	3
Stanislaus Glandinus (Stanisław Aichler)	3
Clemens Ianicius (Klemens Janicki)	2
Ludovicus Brassicanus (Johann Ludwig Köhl)	1
Ioachimus Camerarius	1
Anselmus Ephorinus (Anselm Schultze)	1
Iacobus Piso	1
Iohannes Rosinus (Johann Rosslens)	1

(A továbbiakban Caspar Ursinus Velius és az utolsó öt szerzőt csak humanista nevükön említem.) Négy olyan költőt találunk (Lange, Wernher, Eck, Logau), akik az egész kötet karakterét meghatározzák, hiszen ők írták a versek háromnegyedét. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy a szerzők több mint fele csak egy-két költeménnyel szerepel az antológiában. (A versek terjedelmét vizsgálva is hasonló az eredmény: a négy leggyakoribb szerző jegyzi a leghosszabb terjedelmű verseket is; az első hét szerző sorrendje változatlan.)⁷

A szerzők közül hárman a kiadás idején már nincsenek az élők sorában: Caspar Ursinus Velius (†1539), Klemens Janicki (†1542) és Iacobus Piso (†1527). Piso és mellette Kassai Antoninus János egyben versek szereplője is.⁸ Ők ketten magyarországi származásúak. A többiek a tágabban vett Közép-Európa különböző térségeihez kötődnek. Vannak közöttük sziléziai születésűek (Ephorinus, Lange, Logau, Wernher, Ursinus Velius – illetve maga Vietor, a nyomdász), lengyelországiak, mint Janicki vagy Aichler, németek, mint a Lipcsében élő Camerarius vagy a lindai születésű, utóbb Magyarországon letelepedett Eck. A híres padovai tanár Lazzaro Bonamico révén pedig az itáliaiak is képviselve vannak.

A *Pannoniae luctus* szerkezetéről az utóbbi években két kutató is tett megállapításokat. Hopp Lajos rövid áttekintésében inkább csak az antológia tematikáját jellemzi, ezért csoportosítását (1. jeles családok vigasztalása és Magyarország romlása; 2. elesett hősök sírfelirata; 3. túlélők; 4. lengyelek) nem alkalmazhatjuk vizsgálódásunk kiindulópontjaként, mert az ezekben a csoportokba tartozó költemények teljesen véletlenszerűen helyez-

⁷ Lange 275, Wernher 208, Eck 96, Logau 74 sorral szerepel (az ötödik Caspar Ursinus Velius már csak 28 sorral).

⁸ *Iacobus Piso Transylvanus regis Lodovici praeceptor sibi ipsi* (13); Kassai Antoninus János atyjához, családjához és atyai barátaihoz intézett versei (82–84).

kednek el a kötetben.⁹ Az Imre Mihály által megállapított három témakör (1. a csata-vesztésre vonatkozó „versegyüttes”: csata, II. Lajos, Mária, elesettek; 2. a Mohács utáni török hódítás katonai hőseit sirató versek, elesett várak, városok allegóriái; 3. a humanista költőcsoport arisztokrata mecénásainak dicsérete) már alkalmasabb, hiszen a kötet alcíméből indul ki.¹⁰ Az első csoport tényleg jól körülhatárolható: az 1–10. költemények tartoznak ide. A második csoport viszont túl összetett. Ugyan a Mária királyné után következő személyek (11–38) egyike sem a mohácsi csatában halt meg, de nem mind katonák; az elesett várak, elfoglalt városok pedig két különálló egységbe vannak besorolva, hiszen Buda a 38–40., a többi vár és város pedig sorrendben a 60–65. A harmadik, a mecénás-csoport pedig azért problematikus, mert a kiemelt szereplők (Thurzók, Szalaházy) ugyan arisztokraták, de a kötet végén már alacsony rangú személyek (például Iosephus Tectander krakkói orvos) is szerepelnek. Imre rendszerezése tehát árnyalásra, pontosításra szorul.

A megfejtés a tematikus elrendezés bizonyos szabályszerűségeiben rejtőzhet. Áruklódó a legelső, tízelemű csoport, és ha ennek folytatásaképpen sorban végignézzük a verseket, a következő kilenc csoport rajzolódik ki:

I.	1–10.	Mohács és a királyi pár sorsa (a címlapverssel)
II.	11–20.	<i>Előkelők 1.</i> Fontosabb udvari emberek (Mohács előttiek, ill. Ferdinánd-pártiak) (Bornemissza, Piso, Beriszló, Gosztonyi, a Báthory család)
III.	21–30.	<i>Mecénások 1.</i> Szalaházy Tamás püspök, kancellár (Ferdinánd-párti)
IV.	31–40.	<i>Előkelők 2.</i> Más Ferdinánd-pártiak (Thuróczy, Macedóniai, Bakics, Osztroics, Gerendi) és János-pártiak (János király, Brodarics István); Buda eleste
V.	41–46.	Hieronim Łaski diplomata (János-, majd Ferdinánd-párti)
VI.	47–59.	<i>Mecénások 2.</i> Thurzók (Elek, János, János boroszlói, Szaniszló olmützi püspök), Frangepán Ferenc érsek
VII.	60–65.	<i>1541 óta elesett magyar várak és városok</i> (Pécs, Esztergom, Székesfehérvár, Visegrád)
VIII.	66–76.	Újlaki Ferenc győri, majd egri püspök anyja, Klára
IX.	77–90.	„ <i>Személyes kapcsolatok</i> ”: Révay Ferencné, Szepsi Bálint, Kassai Antoninus János, Iosephus Tectander. Beriszló Péter erényessége (90)

Jól látható, hogy a kötet első fele szabályosabb. Négy, egyenként tízelemű ciklusban sorban következnek a királyi pár (II. Lajos és Mária), a magyar udvar később Ferdinánd oldalára állt tagjai, majd egy szintén Ferdinánd-párti kancellár, egri és veszprémi püspök mecénás, Szalaházy Tamás. Ezután jön az előkelők másik csoportjának füzére. Itt a

⁹ HOPP, *i. m.*, 105.

¹⁰ IMRE, *i. m.*, 38.

kritika, a Szapolyai-párttal való szembenállás is hangsúlyos (János király jellemzése, 36), amelyet betetőz a török által a János-párttól cselvel megszerzett Buda panasza (38–40). A többi csoport már nem szabályos tízes formát mutat. A János király pártjáról Ferdinándéra álló Hieronim Łaski, a híres lengyel diplomata áll összekötő szereplőként a kötet közepén, majd az ugyancsak lengyel kapcsolatokkal bíró Thurzók következnek; mecenatúrájuk dicsérete Szalaházyéra rímel. Ezután megint egy tematikus-kronologikus ciklus áll: a Buda után elesett várak és városok allegóriái – elfoglalásuk időrendjében. A VIII. és IX. ciklus már egész szabálytalan, talán kisebb alegységekre, 3–4–5 elemű részekre bontható tovább. A 90. vers kettős szerepű: lezár, illetve a következő „függelék” történeti dokumentumaihoz teremti meg az átvezetést. Mindezek alapján az antológia a Mohács utáni 18 év önmagán túlmutató, sajátos politikai panteonjának tekinthető.

A kötet verseit mindössze két műfaji csoportra oszthatjuk: epigrammákra és elégiákra. Az epigramma klasszikus jellemzői – rövid, feliratszerű formai jegyek, disztichon vagy különlegesebb, „görögösebb” hendecasyllabus mint versmérték – a *Pannoniae luctus* epigrammáira is illenek; az antológia darabjai a szűkebb értelemben vett epigrammatikus témát variálják: hősi tettek, erények, dicsőség. Nagyon sok helyen megtalálható a csattanószerű végződés, tanulság, szentencia (pl. 9, 19, 27, 33–34, 46, 59, 67, 87) – és ez gyakran a haza sorsára utal, megteremtve az összefüggést az egyéni sors és a haza sorsa között. A hosszabb terjedelmű, több disztichonban vagy jambikus trimeterben, esetleg a horatiusi óda mintájára valamilyen más görög (pl. arkhilokhoszi) versmértékben írt elégiák hagyományosan a fájdalom, a gyász megjelenítésére is szolgálnak, nem véletlen, hogy antológiánkban hangsúlyos szerepet kapnak. A kötet élén álló ajánlásában viszont Vietor így határozza meg a verseket: *epitaphia atque elogia*. Ez tartalmi szempontból lefedí a kötet verseit: *epitaphium* a sírfeliratot imitáló vers (műfajilag epigramma), *elogium* vagy *epicedium* minden más (nem sírfelíratra emlékeztető) gyászvers (amely formailag lehet epigramma és elégia is).¹¹

A műfaji homogeneitás a stílusra is kihat. A formai és nyelvi igényesség nem pusztán a megjelenítő erő szolgálatában áll, hanem kifejezetten humanista formai bravúrok, mutatványok eszköze is. Ilyen például a Logau által Bornemissza János királyi nevelőről, pozsonyi ispánról írt epigrammapár (11–12), melyben ugyanazokat a sorokat más sorrendbe helyezve eltérő értelművé válik a Bornemissza szájába adott szöveg,¹² vagy Wernhernek Szalaházy Tamás tiszteletére írt költeményei, melyek egymás görög és latin nyelvű változatai (28–29). (Ez a ciklus azért is figyelemre méltó, mert az antológia mind a négy görög verse itt található.)

A versek többsége kevés elemből építkezik; általában hasonló fordulatokat, hasonló dramatikai fogásokat, hasonló toposzokat tartalmaz. A nagyrészt funerális témakörbe tartozó elemek néhány kulcsszó (például a *fama*, *gloria*, *virtus*, *decus*) köré csoportosít-

¹¹ PL(1), A1r. HOPP, *i. m.*, 105. más műfaji meghatározást ad (epigrammatikus jellegű elégiákról és epicediumokról ír), figyelmen kívül hagyva az ajánlás szövegét. (Vietor meghatározásában az *atque* szó esetleg magyarázó értelműnek is vehető, a terjedelemre célozva: „rövid gyászversek”).

¹² Ezek (11./12. epigramma sorszámaival): 1./1. *Corvino*; 5./3. *Lodovicus amabat (amavit)*; 6./4. *Qui tuus in vita dulcis alumus erat*; 7./5. *adverso sub Marte*; 9./7. *Non tamen ante, novo patriae quam rege creato*.

hatók. Az egyes szereplők ábrázolása – függetlenül attól, hogy allegorikus alakok vagy történelmi személyiségek – topikus: méltóságuktól, betöltött hivataluktól vagy szerepüktől függ, azaz személyes történetük önmagán túlmutató példázattá válik.¹³ Jellegzetes típusok egyrészt a *fides* megtestesítői: az uralkodó iránt hűséggel, a haza iránt felelősségtudattal áthatott, felelős államférfiak (Bornemissza), a nádor (Báthory), a kancellár (Szalaházy), a diplomata-főpap (Gosztonyi János, Macedóniai László, Frangepán Ferenc), az udvarmester (Thuróczy Miklós), az udvari humanista (Piso), illetve a rettenthetetlen vitézségű katonák, a *virtus* letéteményesei (Bakics Pál, Osztrics Miklós, Varkocs György). A katonaportrék közé tartozik Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát-szlavón bán is, aki a Mohácsot megelőző évtizedben utolsóként küzdött sikerrel az oszmánok ellen (15, 90).¹⁴

Néhány esetben az ábrázolt személyt ókori figurákhoz, hősökhez hasonlítják,¹⁵ vagy esetleg szerepet kap az illető családja is, és az ősöktől a családfőn át a legfiatalabb generációig bezárólag tablószerű csoportképet kapunk (Báthory István és családja 17–20, Thurzó Elek és családja 47–49). Itt megjelennek az asszonyok is: az odaadó hitvesek, az érző anyák, a gyászoló özvegyek – mint például Mária özvegy királyné (10) vagy Révay Ferencné Gyulai Borbála (78,5–6).

A kötetbe való bekerülés indoka mindig a példaadás. Olyan figurákat látunk, akik teljesítik kötelességüket – Pannonia ügyéért vállalják az áldozatot, akár a halált is. Ebből a szempontból az első ciklus Mohács-témája igen hangsúlyos, de a tömegből természetesen a fiatalon elhunyt király, II. Lajos eszményített alakja emelkedik ki (2–5). Látjuk a mohácsi csatateret (7–9)¹⁶ is, az egyik vers, Wernher 8. elégiája 46 sorban a hősi halottakat is felsorolja.¹⁷ (Elképzelhető, hogy szerzője Brodarics István 1527-ben Krakóban megjelent *Historia verissimáját* használta fel a megíráskor.)¹⁸ De a hős már általában nem Isten vagy Jézus Krisztus segítségét kéri áldozatához, hanem a kikerülhetetlen *fatum* szerint vállalja azt (lásd pl. 10,12; 36,4; 57,13; 59,2; 60,6; 87,4), mert a világban minden a *fortuna* játékszere, ahogy azt egy helyen Zsófia mazóviai hercegnő, Báthory István nádor özvegye ki is mondja (*Quid nos quam varii ludibria tristia casus / Fortunaequae gravis pars miseranda sumus.* 19,11–12).

¹³ Ezt az allegorizáló szemléletű technikát nevezi ÁCS, 1. jegyzetben *i. m.*, 155. figuratív történetmondásnak.

¹⁴ KÖBLÖS József, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*, Bp., MTA TTI, 1994 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 12), 337; lásd még a prózai függelék 1. sz. levelét (X. Leó pápa Beriszló Péterhez).

¹⁵ Eck Frangepán Ferencről: *Nestora consilio, Ciceronem vicerat ore, / Et pietate Titum, religione Numam* (57,7–8); Lange Varkocs Györgyöt Deciuszal és a Scipiókkal állítja párhuzamba (64,10).

¹⁶ A 9,1–6. leírása a mintát Ovidius *Heroides*-éből veszi, mégpedig az első levélből, ahol Pénélopé szól a távollévő Odüsszeuszhoz.

¹⁷ A versmérték és a hangvétel a horatiusi epódoszokat idézi. (Pl. Hor. Epod. 2,9: Ergo aut adulta vitium propagine – a propagine sorvégződés itt a 19. sorban fordul elő.)

¹⁸ Viszont a királyi oklevelek méltóságsoraihoz hasonló brodaricsi szöveg nem „egyedi” ahhoz, hogy az átvétel bizonyítható lenne. Stephanus BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., 1985 (BSMRAe: Series nova, 6), 232. mondat. A főpapok esetében (8,13–22) a sorrend ugyanaz, csak Csulai Móré Fülöp pécsi püspök kerül a végére, akit a költő meg is szólít. A főurak listája (8,23–34) viszont teljesen eltér.

Különösen hatásos az a típus, ahol a költemény a hajdani dicsőség képét az elkésérítő, gyászos jelennel állítja szembe (*Pannonia de se*, 1).¹⁹ Ez a múlt–jelen szembeállítás megjelenhet a gazdagság–szegénység (Gerendi Miklós, 35) vagy a hazafiság és hontalanság, a számkivetettség és a befogadottság (Macedóniai László, 32)²⁰ összefüggésében is. A halott hősök azon keseregnek, hogy haláluk, áldozatvállalásuk nem tudta megszüntetni a haza romlását (pl. 14,9–10; 27,2; 34,1–2, 5–6). Ennek a fordítottjaként a megszemélyesített Patria is gyászolja fiát (Szalaházyt, 25, vagy Łaskit, 45).

A versek láthatárán föl-fölbukkanó ellenség, a török szintén topikus tulajdonságokkal bír: *ferox, barbarus, saevus, superbus* – azaz idegen, keleti zsarnok, aki őrzöngve tör be a meggyöngült országba, ahogy azt Camerarius kötetindító versében (*Lodovico regi Pannoniae*, 2) a halott II. Lajos király szelleme megfogalmazza: *Patefacta est ianua furori Turcico* (2,12).²¹ Szerepe különösen a városallegóriáknál domborodik ki: a meghódított, elpusztított városokra (Székesfehérvár: *triste cadaver ego* 63,4) rabigát helyez, mely *gravius funere* (Pécs: 60,4). A törökről mindig mások beszélnek, csupán az Esztergom elestéről szóló versben szólal meg (*ut dives sceptris pareat ora meis* 61,4).

Minek köszönhető ez az állapot? A polgárháborús meghasonlásnak (29,6: *dira seditionio*). A Habsburg-párti, aulikus szemszögből a felelős a Szapolyai-párt, a belső ellenség (25,5: *hostis domesticus*). Lépten-nyomon utalnak erre a versek. Például Gosztonyi János elszántságának dicsérete is (16,4: *Nec dubitavit ob hoc mortis obire diem*) a János-párt kritikája, hiszen a püspököt 1527-ben János király hívei kínozták halálra.²²

János király ellen az egyik közkeletű vád az, hogy készakarva késett el a csatából (8,31–34).²³ A másik, ennél sokkal súlyosabb, hogy szövetséget kötött a törökkel. A kancellár Szalaházy szájába adott szavak kategorikusak: *Foedera cum Turcis iungit foeda tyrannus, / Regnandi insanis concitus a furiis* (26,3–4); *Vita ingrata fuit socio regnante tyranno / Et mihi cum Turcis foedra nulla placent* (27,3–4). Ez a kárhozatos szövetkezés tette lehetővé a török hódítást – hangoztatja.

János király személyesen is megjelenik az egyik versben (36). A fentiek után különösen hálás költői téma lenne ábrázolni személyiségének torzult, zsarnoki vonásait, eszelősségét. Johann Lange verse viszont jóval visszafogottabb: egy megtört, haláltusáját vívó öregembert láthatunk, aki utolsó mondataival is hazaszeretetéről tesz tanúbizonyságot.

¹⁹ A vers szerzője még nem azonosított, de feltehetően a négyek valamelyike írta, mégpedig az antológia anyagának megszerkesztése alatt vagy után (lásd alább). A Budát (40) és Pécs (60) megszemélyesítő epigramma bizonyos fokú hasonlósága Johann Lange szerzőségére mutat. Vö. IMRE, *i. m.*, 43.

²⁰ Életére lásd OBERMAYER Erzsébet, HORVÁTH István Károly, *Macedóniai László: Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedekben*, Száz, 93(1959), 773–801. Bécsben halt meg 1536-ban.

²¹ A szóválasztás – az ókori líra szerelmi jeleneteiből is ismert ajtócska, a *ianua* – áttételesen a megerőszkolós képzetét is kelti. Ugyanez Pécs (60), illetve Székesfehérvár (62) allegóriája esetében is megfigyelhető.

²² KÖBLÖS, 14. jegyzetben *i. m.*, 293–294. (A történetíró Szerémi György számol be halálának körülményeiről.)

²³ A csatában elesett testvérétől, Györgytől kérdi a költő: *Sed quod Georgi te tacebit saeculum / Zapolitani nominis? / Qui regna fratris victimae in modum tui / Tuo sacra sanguine*. Ugyanakkor lehetséges, hogy Wernher saját korábbi, Szapolyai György halálára írt versére (is) kívánt utalni, lásd Gustav BAUCH, *Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance 1460 bis 1520*, Breslau, Marcus, 1901, 75.

Rex oculos moriens quum clausit morte Ioannes,
Sic fertur summos ore dedisse sonos:
„Tempora dura mihi vivo patriaeque fuere.
Posteritas habeat fata secunda precor.”
Dixit sed saevae rapuerunt verba procellae,
Saecula Pannoniam deteriora premunt.

A méltóságteljes ábrázolás fő oka valószínűleg a lengyel uralkodó körök (különösen János apósa, Zsigmond király) esetleges érzékenysége. Ezért János királyt inkább a körülmények által megcsalt, becsapott és halálában a sors csapásaitól megtört, saját korlátait és vállalkozása értelmetlenségét belátó személyiségnek láttatja a vers. Lange még attól is óvakodik, hogy felelősségét beismerő vallomást adjon a király szájába.²⁴

A király halála (1540) után a magyar főváros elvesztése (1541) következik, ezért szerepel Buda a többi városallegóriától elkülönítve, a IV. ciklus végén. A három epigramma három különböző szempontból dolgozza fel a témát. Mindhárom Johann Lange műve. Az elsőben a költő siratja meg a várost. (Érdekes a már-már himnikus hang a megszólításban: *O lux, o magnum nostrae decus, inclyta Buda / Pannoniae, o regum, Caesari-dumque parens* – 38,1–2.) A másodikban (39) egy jelenetet kerekít: ha Nagy Lajos, Zsigmond vagy Mátyás király feljőnnének az Elysiumból és meglátnák hajdani ragyogó székvárosukat, mélységesen csalódva térnének oda vissza. A harmadik versben a meg személyesített Buda beszél és Pannoniához hasonlóan felpanaszolja csúfos elfoglalását, a török szószegő cselét (40,3–4).

Az ellenség legyőzésének vagy legalábbis megállításának, a *luctus* megszüntetésének letéteményese természetesen Ferdinánd király és a Habsburg-ház lehet. A magyar király nem jelenik meg önálló versben, csak egyes helyeken történik rá utalás, néha éppen a János királlyal és híveivel szemben megfogalmazott kritikával egyidejűleg. Szalaházy például (26) saját tehetségét, hűségét, műveltségét, szónoki képességeit veti latba, hogy ezzel is törvényes – ti. a „zsarnok” ellenkirállyal szemben törvényes – királyát (26,5: *legitimum regem*) segítse. Máskor Ferdinánd (és családja, valamint bátyja, V. Károly) dicsőítésével találkozunk, erre az özvegy Mária királynét bemutató elégia teremt alkalmat (10,1–8).²⁵

A *Pannoniae luctus* egységes hangvétele ellenére a benne összegyűjtött versek nyilván több év eltéréssel keletkeztek. Erre külső érveket a versek esetleges korábbi kötetekben való megjelenése (ezzel kapcsolatban még további, aprólékos kutatás szükséges), belső érveket pedig a bennük foglalt esemény időpontja szolgáltathat. A legkorábbi

²⁴ *Procellae* – vö. *fata*. A *fata* finom célzássá válik, ha tudjuk, hogy Izabella királyné jelmondata a *Sic fata volunt* volt. VERESS Endre, *Izabella királyné 1519–1559*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1901 (Magyar Történelmi Életrajzok), 334; BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág: Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Bp., Széplalom Könyvműhely, 2001², 60–64, 363.

²⁵ Az elégia egy hasonlattal zárul, mely TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Erasmus és magyar barátai*, Bp., Officina, 1941 (Officina Képeskönyvek, 30–31), 95. szerint Erasmus *De vidua Christiana* c. művéből való, szinte szó szerinti átvétel (10,17–18).

réteghez tartozhat például Iacobus Piso saját maga által írt sírfelirata (13), hiszen Piso már 1527-ben meghalt. (Epigrammája vagy Logau révén került a kötetbe, aki egykor személyesen is ismerte, vagy még inkább Wernher révén, aki Újlaki Ferencről megkapva a kéziratot, Bécsben a *Pannoniae luctus* után egy évtizeddel, 1554-ben ki is adta Piso összegyűjtött verseit. Az itteni sírfelirat abban a kötetben is szerepel.)²⁶ De még a Pisonál is régebbiek lehetnek a Mohács előtt, 1520-ban elhunyt Thurzó János boroszlói püspök (52–54)²⁷ vagy az 1508-ban elhalálozott idősb Thurzó János tiszteletére (50) írt költemények. Ezek az 1520-as évek első felének irányába mutatnak, egyben bizonyítékai a sziléziai Logau és a mecénás Thurzó János kapcsolatának is.

Köztes csoportot jelenthetnek az 1530–1540/41 között keletkezett versek. Ilyen lehet például a Báthory István nádorról (†1530) szóló vers vagy a III., a Szalaházy-ciklus (†1537) is. A legnagyobb számban viszont még „frissebb” epigrammák és elégiák szerepelnek. Ezeknek egy része lehet olyan is, mely ugyan korábbi eseményről vagy korábban meghalt közéleti szereplőről szól, de feltehetőleg a szerkesztés előtt/alatt a tematikus hiányok pótlásaként, kitöltéseként született. Másik részük viszont kifejezetten 1542-re, 1543-ra vagy egyenesen 1544 első felére datálható. Ilyen például Buda panasza: a 40,3–4-ben említett *cetera regna* gyűlése minden bizonnyal az 1542. februári speyeri birodalmi gyűlésre utal, ahol több tízezres sereg felállítását határozták el Buda visszavételére.²⁸ Ezzel a haddal szeptember végén eredménytelenül ostromolták Pestet. A költemény tehát 1542 februárja után keletkezett. Pest ostromakor halt meg az antológiában szereplő Osztrics (Ostrosith) Miklós is, tehát Eck verse 1542 végén vagy később íródott. A legkésőbbi elégia kétségkívül a Visegrád várának elestéről szóló Eck-vers (65), hiszen a török a várat alig két hónappal az antológia megjelenése előtt, 1544 áprilisában foglalta el.

A *Pannoniae luctus* legnyíltabb politikai üzenetét is ugyanebben a ciklusban találjuk, az Esztergomról szóló, Johann Lange által írt vers zárósoraiban:

Theutonis Istrogranum sed enim tellusque Polona,
Si cor habent armis restituisse volent.

²⁶ Michael DENIS, *Wiens Buchdruckergeschicht[e] bis MDLX*, Wien, Wappler, 1782, 511–513. A kiadást sokáig elveszettnek hitték, de Borsa Gedeon megtalálta egy példányt a krakkói egyetem könyvtárában. KLANICZAY Tibor, *A valódi és az ál Pison-versek* = K. T., *Stílus, nemzet és civilizáció*, vál., szerk. KLANICZAY Gábor, KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2001 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 4), 158, 161–162; KATONA Tünde, *Georg Werner – ein oberschlesischer Humanist: Sein Schaffen für Ungarns Kultur und Literatur* = *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Hrsg. Gerhard KOSELLEK, Bielefeld, Aisthesis, 2000, 271.

²⁷ Thurzó János boroszlói püspök (†1520. aug. 2.). *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, III, 1503–1600, incoh. Guilelmus van GULIK, absolvit Conradus EUBEL, ed. alteram curavit Ludovicus SCHMITZ-KALLENBERG, Monasterii, Regensberg, 1923, 337; *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, ed. Pius Bonifacius GAMS, Leipzig, Hiersemann, 1931², 264.

²⁸ *Cetera, perfidiae nolint ut fidere tantae, / Convenit erumnis discere regna meis.*

Id quoque consilium respublica tota sequetur,
Pellere publicitus publica damna decet. (61,7–10.)²⁹

Politikai színvállás ez: a lengyeleknek segíteniük kell Esztergom visszafoglalásában – és ezáltal a török kiűzésében is. A *respublica* itt hangsúlyos, valószínűleg a lengyel Rzeczpospolita tükörfordítása. A vers a pusztítás képe után a törökellenes harc ésszerűségét (*consilium*) hangsúlyozza. (Lange német öntudatának bizonyítéka lehet, hogy egyrészt Esztergom nevéként a németesebb alakot – Istrogranum ~ Gran – használja a magyar–latin Strigonium helyett,³⁰ másrészt szerinte hangsúlyosan *Theutonis armis* kell a vereséget megtorolni.)

Azt, hogy antológiánk a lengyel közvéleménynek szólt, több más részlet is alátámasztja. A már említett, Visegrád elestéről szóló vers zárósora (formálisan a magyarokhoz fordulva) a késlekedés veszélyére figyelmeztet: *Pannonii exemplo discite quaeo meo* (65,8). Feltűnő az a formális apróság is, hogy Lange Beriszló Péterről szóló 15. költeményének címében a csak a magyar viszonyokat ismerők számára érthető *banus* (bán) helyett *prorex* áll.³¹ Hangsúlyos a kifejezetten lengyel (Hieronim Łaski, Zsófia mázóviai hercegnő, Tectander krakkói orvos) vagy lengyel kapcsolatokkal rendelkező szereplők (János király, Brodarics István, a Thurzó család, Kassai Antoninus János) felvontatása. Különösen Łaski szerepe kitüntetett, hiszen a János, majd Ferdinánd király szolgálatában álló, híres-hírhedt diplomatának³² külön ciklust szentelnek, melyben Langén kívül csak a lengyelországi szerzők (Janicki, Aichler, Ephorinus) szerepelnek. Aichler és Ephorinus ráadásul csak a Łaski-versekkel képviseltetik magukat a kötetben. A *Patria eidem* című Aichler-epigramma (45) egyébként éppen a gyűjtemény közepére esik.

Az antológia élén ajánlólevél áll, Hieronymus Vietor tollából. Vietor a 16. század első évtizedeinek Bécsben, majd Krakkóban működő egyik leghíresebb nyomdásza. 1517-ben teszi át működését Bécsből Krakkóba, ahol különböző arisztokrata pártfogói és az egyetemi könyvigény révén hamar sikeres lesz. 1535-ben elnyeri a királyi kancellária nyomdásza (*regiae cancellariae typographus*) címet is.³³ Az ajánlólevél címzettje Pereg

²⁹ „De akarja csak majd a lengyel föld – ha van szíve –, hogy Esztergom német fegyverekkel legyen helyreállítva. Az egész köztársaság azt a (hadí)tervet kövesse (coni. hort.): illendő a közellenséget közös erővel (*publicitus*) elűzni!” Az eredeti kiadásban a 7. sorban *sedemim* egybeírva szerepel.

³⁰ Vö. 8,13 (a szintén német, de magyar nemességet nyert Wernher versében Strigonium szerepel).

³¹ További vizsgálódást igényelne, hogy vajon a vers Langénál korábban is ugyanezzel a címmel szerepelt-e. A „függelék” I. levelének címzésében ugyanúgy *prorex* található.

³² Utolsó konstantinápolyi követsége alkalmával a Ferdinándra haragvó szultán őrizetben tartotta, csak Bu-da török elfoglalása után szabadult, halálos betegen, egyesek szerint megmérgezték. (Lange verse is erre utal: *Turca... malus incauto lenta venena dedit* 41,3–4.) 1541 decemberében Késmárkon hunyt el.

³³ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, VII–XI; BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 54; BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., Tankönyvkiadó, 1958, 47. A sziléziai Liebenthalban (ma Lubomierz, Lengyelország) született az 1480-as évek első felében. 1497-től járt egyetemre Krakkóban (1499: baccalaureus), itt tanulta ki a nyomdászatot is. 1508-ban Bécsben telepszik le; először egy bérelt nyomdában, később (1510-től) saját felszereléssel kezd működni. Sorra jelenteti meg igényes, főleg latin és görög, kisebb részt német nyelvű kiadványait. Az 1510-es években Johann Singrienerrel (Singrenius) társul, közösen jegyzik a

Albert pécsi prépost, Ferdinánd római és magyar király tanácsosa és főquaestora.³⁴ A *summus quaestor* humanista cím valójában a Ferdinánd király által szervezett és a Mohács utáni Magyar Királyság közigazgatásának legfontosabb szerepét betöltő hivatali testület, a Magyar Kamara elnöki tisztét (*praefectus Camarae*) takarja.³⁵ Peregit 1531-ben pécsi prépostként és királyi titkárként nevezte ki I. Ferdinánd a Magyar Kamara titkárának.³⁶ 1532-ben követ Zsigmond lengyel király krakkói udvarában. 1535-ben koronaügyészként a koronajavadalmakat felügyelte, majd 1537-ben ért pályája csúcsára: ekkor lett a Magyar Kamara elnöke. Tisztségét 1546 októberében bekövetkezett haláláig viselte.³⁷ Az ajánlás szövegének fő mondanivalója, hogy bár Pannonia válságos helyzetben van és gyászolja elesett hőseit – melyre Viator a kötet megjelenítésével is fel kívánja hívni a figyelmet –, mégis az ország Peregi és a hozzá hasonlók révén fenn fog maradni, a jövő nemzedéke pedig végül vissza fogja szerezni a régi dicsőséget is. Ez annál gyorsabban fog bekövetkezni, minél lelkesebben és tevékenyebben fognak össze.³⁸

A könyvkiadás iratlan szabályai szerint az ajánlás annak szól, aki a kiadást támogatta. Viator magyar vonatkozású kiadványainak megfigyelhető sajátossága, hogy a címlapon vagy a kötet végén Magyarország címere található, és emellett minden külön megjegyzés nélkül (a magyar nyelvűek esetében) egy Perényi- vagy Frangepán-címer vagy (a latin nyelvűek esetében) egy Thurzó-címer, attól függően, hogy melyik család támogatta a megjelenést.³⁹ A *Pannoniae luctus*ban azonban nincs címer. Ez azt is jelentheti, hogy Viator saját költségén adta ki a kötetet, ahogy Kovács Endre és az ő nyomán mások is feltételezik.⁴⁰ Az ajánlás kissé szűkszavú szövegét is értelmezhetjük így, hiszen Viator a kiadás személyes indítóokaként hivatkozik a „gyászra”. De a szövegből az is kiderül, hogy Viator a hősök tiszteletére írt epitaphiumokat és elogiumokat a barátaival gyűjtette össze, tehát az antológia összeállítását nem ő, hanem ezek a személyek végezték. Peregi Albertről pedig azt tudjuk meg, hogy a kötet szerzőivel is jó barátságban van, részben ez

nyomtatványok jó részét. DENIS, *i. m.*, VIII. áttelepését 1515-re helyezi. V. ECSÉDY Judit, *A krakkói nyomdászat szerepe a XVI. századi magyar művelődésben = Rola krakowskich drukarzy*, 3. jegyzetben *i. m.*, 144. többször említi krakkói konkurensével az egyes munkákra szereshető királyi privilégium miatti pereskedését.

³⁴ *Reverenda virtute et dignitate viro, D. Alberto a Pereg Quinqueecclesiarum praeposito, inclityi Romanorum regis etc. in Hungaria consiliario, et quaestori summo*. 1544-ben még nem I. Ferdinánd, hanem bátyja, V. Károly a német-római császár.

³⁵ EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*, Bp., Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946 (A MOL Kiadványai, III, 1), 131; FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország fölméltóságai 1526–1848*, Bp., Maecenas, 1988, 109.

³⁶ EMBER, *i. m.*, 122, 124 (Albert deák); GECSÉNYI Lajos, *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről: A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században = Magyar évszázadok: Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*, szerk. ORMOS Mária, Bp., Osiris, 2003, 103.

³⁷ FALLENBÜCHL, *i. m.*, 109, 113.

³⁸ PL(1), A2f–v.

³⁹ V. ECSÉDY, 33. jegyzetben *i. m.*, 138–140.

⁴⁰ KOVÁCS Endre, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés: Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1964, 164; V. ECSÉDY, *i. m.*, 137. Lásd még az *Új magyar irodalmi lexikon* III. kötetében CSONKA Ferenc szócikkét (Bp., 2000³, 1694).

is indokolja, miért neki szól az ajánlás.⁴¹ Kézenfekvő tehát azt gondolni, hogy Vietor azért nem említi a kiadásban segédkező barátait, mert azokat a mecénás, Peregi is ismeri, vagyis Vietor barátai egyszersmind a kötet szerzői. Ezt az a szövegrész is alátámasztja, mely a Pereginek szóló ajánlás okainak indoklását vezeti be, közvetlenül az összegyűjtés említése után: Vietornak akkor „jut eszébe” Peregi, amikor megkérdik tőle, vajon kinek ajánlja a könyvecskét: *Quaerenti autem mihi, cui potissimum hic libellus a me donaretur, tu mihi primus occurristi...*⁴² A szövegbe jogosan érthető bele, hogy a versek összegyűjtésében és kiadásában segédkező barátai a kérdezők.

Joggal feltételezhető, hogy a szerzők között találjuk a kötet szerkesztőjét vagy szerkesztőit. A négy legtöbbet szereplő szerző közül Georg Wernherről biztosan tudjuk, hogy Peregivel szoros kapcsolatban állt, hiszen munkatársa volt: 1534-től a Pozsonyban székelő Magyar Kamara pénztárnoka (Peregi ekkor ugyanitt titkár), 1538-tól kamarai tanácsos (Peregi pedig az elnök). Wernher 1539-től sárosi főkapitány is lett, kezében összpontosult a felsőmagyarországi királyi jövedelmek kezelése, tehát már hivatalból is fontos volt, hogy Peregivel jó viszonyban legyen.⁴³ Ugyancsak kapcsolatban állhatott Peregivel Valentin Eck, aki krakkói tanárkodása után szintén Magyarországon telepedett le. (Thurzó Elek pártfogoltjaként bártfai iskolamester, majd bíró lett.) Lange és Logau pedig Ferdinánd diplomata-titkár humanistáiként szintúgy kapcsolatba kerülhettek Peregivel. Mind a négyen ismerhették Vietort is, hiszen egyetemi tanulmányait Krakkóban is végezték. Ők tehát minden valószínűség szerint részt vettek a *Pannoniae luctus* szerkesztésében. Ez egyrészt a Vietor által is említett gyűjtőmunkát jelentette: összeszedték a témához és az alkalomhoz illő verseket, köztük sajátjaikat is (esetleg a szövegen itt-ott változtatva, bár ennek megállapításához kiterjedt kutatásra lenne szükség). Másrészt a tematikai hiányok pótlására, ahogy a versek némelyikének szövegösszefüggéseiből is sejthető, a hiányzó témák megverselését egymás között oszthatták ki. Ez magyarázhatja négyük verseinek kötetbeli dominanciáját, és a kötet „egy kaptafára készült” versei révén a formai és tartalmi egységességet, mely persze műveltségük és politikai világnézetük hasonlóságából is fakadt.

⁴¹ PL(1), A2r: *Quia vero eos colligentibus omnibus bonis decessisse constat, non potui facere, quin memoriae eorum scripta ab aliquot doctis epitaphia atque elogia quorum mihi amici quidam mei copiam fecerunt, in libellum redigerem et in officina mea typis excusa publicarem.* PL(1), A2v: *...tu mihi primus occurristi, quem et eorum, qui vita honeste functi sunt, laudibus cum primis delectari, et huius scripti autoribus peramicum esse cognovi.*

⁴² PL(1), A2v.

⁴³ KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 270–271; Elfriede RENSING, *Georg Wernher (1490?–1556): Präsident der Zipser Kammer*, A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 3(1933), 40–58; OBORNI Teréz, *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*, Bp., Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002 (Fons Könyvek, 1), 44; CSEPREGI Zoltán, *Bújócskázó életrajz: Wernher György (1490?–1556) hányatott ifjúsága*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29(2006), 45. Vietor, Wernher és Peregi együttműködésének bizonyítéka Peregi 1538. május 9-én Pozsonyban Sylvester Jánoshoz írt levele, melyet a Vietor által Wernheren és Peregin át Sylvesternek küldött könyvhöz (Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Ungaricájához*) mellékelte. BALÁZS, 33. jegyzetben *i. m.*, 88–89, 164–165. A latin nyelvű levél eredetijét lásd DÉVAI BÍRÓ Mátyás, *At tiz parantsolatnac ah hit ágazatinac... mag'arazatt'a*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1897. függelékében.

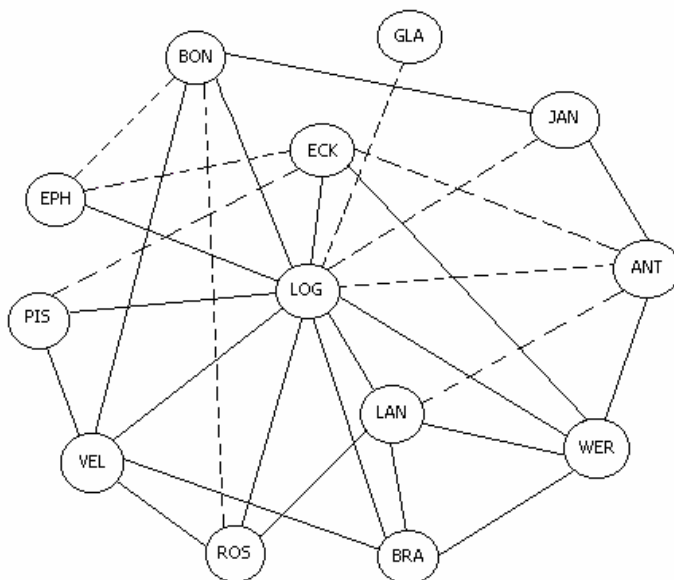
De mi a helyzet a többiekkel – a kültagokkal vagy a már halottakkal? Miért éppen ők a szerzők? Ennek megértésében egymás közötti kapcsolataik számbavétele segíthet. Először az egyes szerzők életpályájára és munkásságára vonatkozó adatok közül gyűjtöttem ki azokat, melyek kapcsolataik bizonyítékai. Ezeket egy meghatározott szempontok alapján kialakított adatbázisba foglaltam.⁴⁴ Az eljárás a pszichológiában is alkalmazott szociometriai vizsgálatra hasonlít,⁴⁵ azzal a jelentős különbséggel, hogy míg ott előre kialakított szempontrendszer szerint kérdőív alapján folytatott egyidejű adatgyűjtést végeznek, itt töredékes adatok utólagos összegyűjtéséről és utólag kialakított szempontrendszer szerinti értékeléséről van szó. Nyilvánvaló, hogy nem kaphatunk objektíven megalapozott eredményt, ráadásul az információ megosztásának bizonyos véletlenszerűsége (miről maradt adat, mi került el az adatgyűjtő figyelmét) az így kialakított kép jelentős torzulásait idézheti elő: a jól adatolt kapcsolatok jelentősebbeknek, a kevésbé adatoltak jelentéktelenebbeknek tűnhetnek a valóságnál. Ezt bizonyos mértékig éppen a *Pannoniae luctus*szal mint ennek a kapcsolati hálózatnak a „lenyomatával” korrigálhatjuk. Az adatbázist az alábbi szociogram képezi le (minden kör egy személyt jelöl, benne nevének első betűivel; a szaggatott vonal a bizonytalan kapcsolatot jelenti).⁴⁶

- ANT** Iohannes Antoninus Cassoviensis / **Kassai Antoninus János** (1499–1563): 1524-ben Rotterdami Erasmus háziorvosa, majd az 1530-as évektől lengyel királyi udvari orvos és a krakkói egyetem magyar bursájának pártfogója.
- BON** Lazarus Bonamicus / **Lazzaro Bonamico** (1479–1552): a padovai egyetem latin- és görög tanára.
- BRA** **Iohannes Ludovicus Brassicanus** / Johann Ludwig Köhl (†1549): királyi tanácsos, a bécsi egyetem kánonjogtanára, a jogi kar dékánja, majd 1542-ben az egyetem rektora.
- [CAM]** **Ioachimus Camerarius** / Joachim Kammermeister (1500–1574): híres protestáns humanista és teológus, a tübingeni, majd a lipcsei egyetem görög tanára.

⁴⁴ Az adatbázist terjedelmi korlátok miatt nem közölhetem. Az alábbi kapcsolati típusokat alakítottam ki: mester–tanítvány, találkozás, tiszteletadás (pl. egyik a másiktól megemlékezik), támogatás (pl. beajánlás), közlés (pl. egyik a másik munkáját publikálja), együttműködés (pl. egyetemi tanulótársak, politikai harcostársak), levél (ha nem ismertem a tartalmát, függetlenül a formától), vendéglátás, illetve „x” (távoli ismeretség vagy kapcsolatra utaló egyéb nyom, pl. egy időben voltak ugyanott, együtt szerepeltek kötetben stb.). Arra törekedtem, hogy egy adatot csak egy kategóriába soroljak. Összesen 94 rekordot kaptam. A kapcsolat irányát (pl. ki kit támogat, ki kinek ír levelet) figyelmen kívül hagytam, azt mindkét szereplőhöz felvettem (így jött létre a 188 tételes személyre rendezett lista), mert a szociogram készítésekor így ellenőrizni is tudtam magam. Végül a kapcsolati típusok mindegyikét azonos értékűnek vettem, mert a súlyozás még nagyobb torzulásokat eredményezne.

⁴⁵ Lásd MÉREI Ferenc, *Közösségek rejtett hálózata: A szociometriai értelmezés*, Bp., Közgazdasági és Jogi, 1971¹; Bp., Osiris, 2003³.

⁴⁶ A szociogramról hiányzik Ioachimus Camerarius; esetében egyelőre nem sikerült kapcsolatot kimutatnom. Neve a listában ezért []-ben szerepel.

- ECK** Valentinus Ecchius / **Valentin Eck** (1493 k.–1546 u.): krakkói egyetemi oktató, bártfai iskolamester, majd 1527-től bíró.
- EPH** **Anselmus Ephorinus** / Anselm Schultz (1495 k.?–1540 k.): 1528-ban a krakkói egyetem docense, emellett egy ideig a Vietor-nyomda korrektora. 1532–36 között Padovában kísérőtanár, itt orvostudományi fokozatot is szerez.
- GLA** Stanislaus Glandinus / **Stanisław Aichler**: mindkét jog doktora, lengyel királyi kincstartó. 1539-ben Izabella és Szapolyai János esküvőjére ír nászéneket.
- JAN** Clemens Ianitius / **Klemens Janicki**, Klemens z Januszkowa (1516–1542/43): költő, Piotr Kmita krakkói vajda pártfogoltjaként 1537–38-ban Padovában tanul. 1540–42 között gołaczewy-i plébános.
- LAN** Iohannes Langus / **Johann Lange** (1503–1567): tudós grécista, 1536-tól boroszlói püspöki titkár, majd az 1540-es években I. Ferdinánd lengyelországi követe.
- LOG** Georgius Logus / **Georg von Logau** (1500 k.–1553): udvari tanácsos, titkár, követ, 1537-től Hofpfalzgraf és főhercegi nevelő, pályája végén boroszlói prépost.
- PIS** **Iacobus Piso** (†1527): magyar királyi titkár és követ, II. Lajos nevelője.
- ROS** **Iohannes Rosinus** / Johann Rosslens (†1545): zwettli, majd 1544-től bécsi prépost és a bécsi egyetem alkancellárja, Ferdinánd gyermekeinek nevelője.
- VEL** **Caspar Ursinus Velius** (1493 k.–1539): 1524-től a bécsi egyetem retorikatanára, 1526-tól Ferdinánd udvari történetírója és 1532-től főhercegi tanító.

WER Georgius Vernerus / **Georg Wernher** (1490 k.–1556): brassói, majd eperjesi iskolamester és jegyző, városi követ, később I. Ferdinánd tanácsosa, 1534-től kamarai pénztárnok, kamarai tanácsos, 1539-től sárosi főkapitány és a felső-magyarországi királyi jövedelmek kezelője.

A szerzőket – néhány kivétellel (Bonamico, Camerarius és Piso csak lazán, külső tagokként kapcsolódnak) – három nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. a négy leggyakrabban szereplő szerzőre (Eck, Lange, Logau, Wernher); 2. a bécsi udvari-egyetemi humanistákra (Rosinus, Brassicanus, Ursinus Velius) és 3. a „krakkói csoportra” (Janicki, Aichler, Antoninus János, Ephorinus). Persze a négy leggyakrabban szereplő szerző közül például Logaut és Langét sorolhatnánk a többi bécsi humanista közé, vagy esetleg kialakíthatnánk egy „magyarországi” csoportot (Antoninus János, Eck, Piso, Wernher) is, de az antológia keletkezéstörténete szempontjából a fentebbi, hármas csoportosítás a használható modell, ami a ciklusokra való felosztás helyességét is alátámaszthatja. A kötet szerkesztését tekintve ugyanis feltűnő, hogy két olyan ciklus van – az V. (Hieronymus Łaski-ról) és a VIII. ciklus (Újlaki Kláráról) –, amelyben a jelzésszerűen szereplő szerzők közül 3–3 tömörül. Az ötödikben három krakkói – Janicki, Ephorinus, Aichler –, az utóbbiban három bécsi humanista – Ursinus Velius, Rosinus, Brassicanus – szerepel. A közöttük lévő két ciklusban (VI–VII.) viszont csak Eck, Lange, Logau és Wernher költeményei fordulnak elő. Az I–III. ciklus esetében mást látunk: itt mindig egyetlen szerző szerepel a négyeken kívül. Az elsőben Camerarius (2), a másodikban Piso (13), a harmadikban pedig mindhárom kötetbeli versével Bonamico (21–23). Kassai Antoninus János költeményei pedig a legutolsó (IX.) ciklusba kerültek, Janicki egy másik versével együtt.

A három csoport egyébként a szociogramon is elkülönül: kívül a felső részen helyezkednek el a krakkóiak (és Bonamicus), alul a bécsiek (ideszámítva Pisót), a négyek pedig Wernher kivéve a körön belül. A hálózat meglepő módon erősen centralizált. Mind-egyik szerző kapcsolatban van a középpontban álló **Georg von Logauval**, de emellett egymással csak korlátozott számú más kapcsolatuk van. Logau Janickin, Aichleren és Antoninus Jánoson kívül, akikkel csak feltehető, de nem bizonyítható kapcsolatban áll, az antológia összes többi szereplőjét ismeri. Ők részben még régi egyetemi ismerősei, ugyanis 1514-től tanul Krakkóban.⁴⁷ Itt feltehetően Wernherrel együtt hallgatják az Eck által tartott poétikai előadást 1514/15-ben.⁴⁸ Rosinust és Bonamicót is tanulmányai alatt ismerte meg személyesen, hiszen az előbbivel 1519–20-ban Bolognában tanul együtt, az

⁴⁷ Idősebb unokafivére, Georg von Loxau (Logschau, későbbi cseh alkancellár) segítségével, lásd 1534-es kötetének ajánlását. Peter SCHAEFFER, *Humanism on Display: The Epistles Dedicatory of Georg von Logau*, *The Sixteenth Century Journal*, 17(1986), 220, 18/c. j. (Loxau Vietort is pénzelt: BALÁZS, 33. jegyzetben *i. m.*, 63).

⁴⁸ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 73–74; Gustav BAUCH, *Valentinus Eck und Georg Werner: Zwei Lebensbilder aus der Zeit der Besitzergreifung Ungarns durch die Habsburger*, *Ungarische Revue*, 13(1894), 43; KLENNER Aladár, *Eck Bálint, Thurzó Elek humanista pártfogoltja*, *Pestszenterzsébet*, [1939], 23. CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*, 42. szerint Wernher hosszas krakkói tartózkodása nem igazolható egyértelműen.

utóbbinak pedig 1520–1521-ben Padovában a hallgatója.⁴⁹ De a legszorosabb barátság kétségtelenül Caspar Ursinus Veliushoz fűzi, akivel rendszeresen támogatták egymást (például Ursinus Velius ajánlotta a fiatal Logaut 1516-ban Thurzó János püspök figyelmébe),⁵⁰ segédkeztek egymás kötetének megjelentetésében, sőt 1525/26 fordulóján együtt is vendégeskedtek Budán Iacobus Piso házában.⁵¹

Logau többi kapcsolata már inkább pályája későbbi szakaszához köthető. Bécsi éve alatt (az 1520-as évek második felében) köthetett barátságot Brassicanusszal,⁵² Ephorinusszal pedig 1535–1536-ban együtt lakott itáliai útja alatt Bolognában.⁵³ Lengyel ismeretségei bizonytalanabbak. Már egyetemi éve alatt kapcsolatba kerülhetett velük, de legkésőbb a *Pannoniae luctus* megjelenése előtt néhány évvel, amikor (1540-ben) újból Krakkóban jár, és egy zömmel itteni humanistákat megverselő gyűjteményt ad ki.⁵⁴ Mindezek alapján Logau az antológia létrejöttében az egyik központi szereplőnek tekinthető.

A szociogram másik érdekessége Logau dominanciájával szemben **Johann Lange** perifériális helyzete. Annak ellenére, hogy ő az antológia legtöbbet szereplő szerzője és a politikai üzenettel bíró versek (pl. 36, 61) az ő munkáját dicsérik, kapcsolatai ritkábbak, hiányosaknak tűnnek. Életpályájából is egy visszahúzódó, görög fordításába mélyedő tudós képe rajzolódik ki. Krakkóban Logaunál később, 1520-ban tanul, majd a bécsi egyetemre iratkozik be, tehát hamar megismerkedhet a bécsi humanistákkal, de ezt csak Brassicanus 1527-es és Rosinus 1539-es hozzá írt verse jelzi.⁵⁵ Az 1520-as évek második felében látszólag kiszakad ebből a közegből: miután Budán is megfordul, a sziléziai Neissében lesz iskolamester (1527), majd 1535-től Schweidnitzben (Caspar Ursinus Velius szülővárosában) jegyző. Innen kerül a boroszlói püspöki titkári állásba (1536), majd néhány évvel később bejut a bécsi udvarba.⁵⁶ Ferdinánd, aki megjutalmazza görög fordításaiért,⁵⁷ elsősorban követeként alkalmazza. Többször is járt, általában Sigismund

⁴⁹ Második patrónusa, Thurzó Szaniszló a pénzt a Thurzó–Fugger cégen keresztül folyósítja, lásd az Anton Fuggernek ajánlott 1534-es auktorkiadásának előszavát: SCHAEFFER, *i. m.*, 221.

⁵⁰ Gustav BAUCH, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.*, Ungarische Revue, 7(1887), 25; THIENEMANN Tivadár, *Mohács és Erasmus*, Pécs, Dunántúl, 1925 (Minerva-könyvtár, 2), 35.

⁵¹ Logau 1515-ben részt vesz Ursinus Velius első kötetének kiadásában: BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 74. Ursinus pedig a házában lábadozó Logaut sürgeti 1529-ben versei megjelentetésére: SCHAEFFER, *i. m.*, 222. Vendégeskedésük: DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 256; BAUCH, *Caspar Ursinus Velius...*, *i. m.*, 206; BALÁZS, 33. jegyzetben *i. m.*, 149.

⁵² Egymásról írt verseik: DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 287, 348.

⁵³ Henryk BARYCZ, *Historja uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, 1935, 41.

⁵⁴ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75.

⁵⁵ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 348, 389.

⁵⁶ KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 269; Lothar HOFFMANN-ERBRECHT, *Thomas Stoltzer: Leben und Schaffen*, Kassel, Hinnenthal, 1964, 32. Budai szereplésének „zenetörténeti” kérdése (vajon tényleg a királyi kápolna kórusának volt-e a tanítója) még tisztázásra vár.

⁵⁷ A hagyomány szerint Nazianzi Szent Gergely költeményeinek fordításáért Ferdinándtól 500 dukátot kapott (Adolf SCHIMMELPFENNIG, *Johann Lange = Allgemeine Deutsche Biographie*, XVII, Leipzig, Duncker und Humblot, 1883, 638), míg DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 390. szerint 500 magyar forintot; PL(3), XIV.

von Herberstein társaságában Lengyelországban. 1545-ben segédkezik a lengyel trónörökös Zsigmond Ágost és Habsburg Erzsébet házasságkötésének előkészítésében is.⁵⁸ Élete utolsó évtizedét (1557–1567) azonban már az udvartól távol, Schweidnitzbe visszavonulva töltötte.⁵⁹ Úgy tűnik tehát, hogy nem játszott kezdeményező szerepet, a szerkesztésnél ráosztott feladatot viszont lelkiismeretesen elvégezte.

Az antológia másik két fontos szereplője, **Georg Wernher** és **Valentin Eck** egyaránt Magyarországon telepedett le, ezért a magyar kutatás számára életpályájuk és tevékenységük is jobban ismert, kapcsolatuk is a legjobban adatolt.⁶⁰ Wernher 1514/15-ben Krakóban kerülhetett kapcsolatba Eckkel mint verstani órájának hallgatója. Erre utal, hogy Eck verstani tankönyvében kísérvőrs szerzőjeként is szerepel.⁶¹ Ezután mindketten Magyarországra kerülnek városi közegbe: Eck 1517-től Thurzó Elek támogatásával jut Bártfán tanítói álláshoz, míg Wernher (miután esetleg 1519-ben a bécsi egyetemen is megfordul) 1521 februárjától 1523 decemberéig Brassóban iskolamester és közjegyző, majd 1524-től Eperjesen bukkan fel jegyzőként.⁶² Néhány év alatt mindketten bekerülnek a városvezetésbe, a városi tanács tagjai lesznek, sőt Eck a városbírói tisztséget is betölti.⁶³ De amíg Eck megállapodik Bártfán (az 1520-as években politikai aktivitása mellett sorra jelennek meg értekezései, alkalmi költeményei, kommentárjai, végül a városi iskola rektoraként hal meg 1546 után),⁶⁴ addig Wernher az 1530-as évek elején előbb a felső-magyarországi városok követeként a régió politikai szereplőjévé válik (Ferdinánd-pártisága miatt 1532-ben még Hieronymus Łaski fogságába is esik egy időre),⁶⁵

szerint másik két művéért 500 aranyat kapott. Gyanús az 500-as szám mint topikus elem, valószínűleg mindhárman ugyanazokból a 18. századi életrajzi lexikonokból merítettek.

⁵⁸ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 390; BARYCZ, 53. jegyzetben *i. m.*, 58; KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 165; *Selbst-Biographie Sigismunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553 = Fontes Rerum Austriacarum*, I, *Scriptores*, I, Hrsg. Th. G. von KARAJAN, Wien, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1855, 364. „Am Dreyzehenden tag February zw Wienn ausgezogen. Nach Wisternitz in Mähren, nach Wischa, Cremsier, Keltz, neben Titzein geen Peterwalden, durch Ostra, vnnd dann in die Schseien geen Freystättl, da ich mein mitverwonndten, Doctor Hannsen Lanngen, fanndt, den Ich aus Kw. Maj. etc. beuelch dahin zw mir zukommen beschiden hatte.” Herberstein életrajzában közli Lange egy versét, melyet útközben (április 11-én) egyik szállásukon írt: *uo.*, 366.

⁵⁹ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 390; SCHIMMELPFENNIG, 57. jegyzetben *i. m.*, 638–639, HOFFMANN-ERBRECHT, 56. jegyzetben *i. m.*, 32.

⁶⁰ Wernherre lásd BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75–76; RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*; KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*; CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*; Eckre: BAUCH, *Valentinus Eck...* ill. KLENNER, *Eck Bálint...*, 48. jegyzetben *i. m.* (tévedésekkel).

⁶¹ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75; BAUCH, *Valentinus Eck...*, 48. jegyzetben *i. m.*, 43; RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*, 34; KLENNER, 48. jegyzetben *i. m.*, 16–17, 57; CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*, 43.

⁶² KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 269; CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*, 43–44.

⁶³ Eck tisztségeit művei előszavaiból állítja össze KLENNER, 48. jegyzetben *i. m.*, 27, 74–79. Wernher 1534-es bírói tisztségének kérdését (BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75; RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*, 41) az újabb szakirodalom (Katona Tünde, Csepregi Zoltán) nem tárgyalja; még pontosításra vár.

⁶⁴ BAUCH, *Valentinus Eck...*, 48. jegyzetben *i. m.*, 56; KLENNER, 48. jegyzetben *i. m.*, 39–40, 76–83 (műveinek jegyzékét l. *uo.*, 84–86).

⁶⁵ RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*, 39; KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 270; CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*, 45.

majd bekerül az államigazgatásba is:⁶⁶ kamarai tanácsos és a felső-magyarországi királyi jövedelmek nagyhatalmú kezelője, sőt 1552/53-ban Erdély Ferdinánd által kinevezett pénzügyi biztosja lesz. (Szolgálatiért a királytól magyar nemességet is nyer.)⁶⁷ Wernher méltósága és fontos pozíciói révén nem csupán a magyar politikai elit tagjaival, hanem több krakkói és bécsi humanistával is rendszeres kapcsolatban áll (főművét, a Magyarország gyógyvizeiről szóló munkáját például az említett Sigismund von Herbersteinnek ajánlotta),⁶⁸ így valószínűleg Eck antológiai közreműködésének is ő volt az előmozdítója.

A többi szerző – **Iacobus Pisót** kivéve, akit, mivel a magyar művelődéstörténet ismert alakja, talán nem feladatomban bemutatni – a magyarországi humanizmus történetében kevésbé ismert. **Iohannes Ludovicus Brassicanus** jogtudós volt, kánonjogot tanított a bécsi egyetemen. A jogi karnak négy alkalommal dékánja, 1542-ben az egyetem rektora, 1544–1546-ban szuperintendense, majd az egyetemi tanács tagja volt 1549-ben bekövetkezett haláláig. Testvérével, a görög tanár Iohannes Alexander Brassicanusszal együtt udvari szolgálatban is állt királyi tanácsosként.⁶⁹ Irodalmi működésének bizonyítékai barátaihoz, köztük Logauhoz írt alkalmi versei, Ferdinánd királynak ajánlott verseskötete, valamint egy 1534-es egyetemi beszéde is.⁷⁰ A magyar irodalomtörténethez még egy szál köti: Pesti Gábor 1536-ban Bécsben megjelent *Esopus-fabulái*hoz is írt egy ajánló kísérőverset.⁷¹ (A *Pannoniae luctus* utóélete szempontjából a további kutatás figyelmére tarthat számot valószínűleg 1547-ben megjelent kötete, amely Anna királyné halálára írt elégiáit tartalmazza, címe szerint: *Phoenix sive luctus Austriae*.)⁷²

Iohannes Rosinus 1527 táján lett Ferdinánd király gyermekeinek nevelője,⁷³ az uralkodó zwteltli prépostsággal jutalmazta szolgálatait. 1544-ben lett a bécsi székeskáptalan nagyprépostja, egyben az egyetem alkancellárja. Alig egy évvel a *Luctus* megjelenése

⁶⁶ Az uralkodó figyelmébe beajánlhatta Sigismund von Herberstein: KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 270, de udvarbeli ismertségét elősegíthette Logau (aki 1527-től tanácsos) vagy Szalaházy Tamás kancellár is. Wernher 1528-ban éppen Szalaházy szolgálatában áll (Eperjesen unokaöccsét, az antológia ajánlásában is említett Kechethy Mártont tanította): BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75; RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*, 36. Iványi Béla közlése (az eperjesi levéltár egy irata alapján): Szalaházy 1528. december 22-i levelében említi: *ipsum Wernerum in nostris servitio retinuius*.

⁶⁷ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 75–76; RENSING, 43. jegyzetben *i. m.*, 37–42, 55–58; KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 270–271; OBORNI, 43. jegyzetben *i. m.*, 44–47; CSEPREGI, 43. jegyzetben *i. m.*, 45.

⁶⁸ *De admirandis Hungariae aquis*, Bazel, 1556; kiad. és ford. ERDŐSI Laura, *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungaricae*, 29(1963), 114–129.

⁶⁹ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 265; PL(2), XIV; PL(3), XI.

⁷⁰ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 261, 265, 348, 397, 650. Logauhoz írt verse: *uo.*, 348, lásd még SCHAEFFER, 47. jegyzetben *i. m.*, 222, 24. j. Logau is írt hozzá verset: DENIS, *i. m.*, 287.

⁷¹ PESTI Gábor, *Esopus fabulái (1536)*, kiad., utószó ÁCS Pál, Bp., Magvető, 1980 (Magyar Hírmondó).

⁷² DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 651.

⁷³ *Die österreichische Zentralverwaltung, I, Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749)*, begr. Thomas FELLNER, bearb. und vollendet Heinrich KRETSCHMAYR, II, *Aktenstücke 1491–1681*, Wien, Holzhausen, 1907 (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 6), 151.

után hunyt el 1545-ben.⁷⁴ Logauval való kapcsolatának szintén versek a bizonyítékai.⁷⁵ (A szociogramon Brassicanus és Rosinus kapcsolatának hiánya pusztán az adatgyűjtés hiányosságából fakad.)

Mindketten fiatalabb pályatársai (és tanítványai) lehettek **Caspar Ursinus Veliusnak**, aki ugyan a *Pannoniae luctus* megjelenése idején már nem élt, de néhány idevágó versét beválogatták a kötetbe. Ursinus Velius 1493 körül született a sziléziai Schweidnitzben és pályája elején számos egyetemet látogatott, elsősorban Thurzó János boroszlói püspök jóvoltából, aki tanulását (Lipcse, Bologna, Róma) biztosította.⁷⁶ Itáliába már mint Matthias Lang gurki püspök, kardinális, Miksa császár miniszterének titkára ment; Rómában a híres-neves *sodalitas Coritiana* tagjai közé is bekerült.⁷⁷ 1515-ben mint titkár részt vett a bécsújhelyi hármaskirálytalálkozón, majd Pozsonyban is megfordult. 1517-ben patrónusa ajánlására Bécsben Miksa császár poeta laureatuszá koszorúzta. Ugyanebben az évben jelent meg versgyűjteménye, az *Epistolarium et Epigrammaton liber*, melynek összeállításában Logau is segédkezett.⁷⁸ 1518-ban Krakkóban járt követként Zsigmond király és Bona Sforza esküvőjén, tehát alkalma lehetett a lengyel humanistákkal is megismerkedni.⁷⁹ 1519-ben Bázelen személyesen találkozott Rotterdami Erasmusszal, akinek aztán a Thurzó Jánossal és Szaniszlóval való kapcsolataiban játszott közvetítő szerepet.⁸⁰ 1524-ben a retorikai tanszéket kapta meg a bécsi egyetemen. 1526-ban tanári állását udvari történetírói állásra cseréli, majd követi I. Ferdinándot Magyarországra az 1527-es hadjárat alkalmával.⁸¹ 1529-ben a török elől Linzbe menekül az udvarral együtt. 1532-től Miksa főhercegnek és Erzsébet főhercegnőnek a tanítója, 1539-ben bekövetkezett haláláig.

Lazzaro Bonamico Padovában görög és latin filológiát tanított; diákjai között volt Logau, Ephorus, Janicki és talán Rosinus is. Mindnyájan később is szeretettel emlegették: Logus 1529-es kötetének függelékében közölte Bonamicus egy hozzá írott 1526-os levelét.⁸² Caspar Ursinus Velius 1527 elején Rómában barátkozott össze vele, és feltehető, hogy ő maga ajánlotta Ferdinánd király figyelmébe mint Miksa főherceg lehetséges tanítóját. (Bonamicus végül nem vállalta a megtisztelő felkérést.) Ursinus Veliuszal továbbra is kapcsolatban maradt, mint ezt Ursinus Velius 1539-es emlékkötetében talál-

⁷⁴ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 365; SCHAEFFER, 47. jegyzetben *i. m.*, 222, 25. j. Nem volt rokona annak a Stephanus Rosinus császári procuratornak és csillagásznak, akinek Bécsben több műve is megjelent.

⁷⁵ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 74; versek: DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 267, 287–288; SCHAEFFER, 47. jegyzetben *i. m.*, 222, 25. j.

⁷⁶ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 63.

⁷⁷ BAUCH, *Caspar Ursinus Velius...*, 50. jegyzetben *i. m.*, 13–15; BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 63.

⁷⁸ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 64.

⁷⁹ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 64.

⁸⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL, 25. jegyzetben *i. m.*, 21–22.

⁸¹ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben *i. m.*, 64. Erről szól torzóban maradt, csak a 18. században megjelent munkája, a *De bello Pannonico libri X*. Ferdinánd 1527-es székesfehérvári koronázásán ő mondta az üdvözlőbeszédet.

⁸² DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 288. A levél kelte 1526. március 1. Lásd még *uo.*, 635.

ható verses levélváltásuk is bizonyítja.⁸³ Bonamicus legkedveltebb tanítványa azonban a fiatalon tüdőbajban elhunyt **Klemens Janicki** lehetett, aki 1537–1538 folyamán már mint az *Ad proceres* és a *Querela reipublicae* című politikai röpirat-versek ünnepeelt szerzője,⁸⁴ Piotr Kmita krakkói vajda támogatásával tanul Padovában. Itt hamarosan megbetegedett, ezért Bonamico kieszközölte, hogy a szokásosnál hamarabb kaphassa meg a bölcsészdoktori fokozatot. Janicki másik kapcsolata az öt utolsó éveiben kezelő orvosához, Kassai Antoninus Jánoshoz fűzte, akire még halála előtt, 1542-ben letisztázott versgyűjteményét bízta rá. Antoninus így Janicki verseit 1543-ban másodmagával sajtó alá rendezte.⁸⁵

Kassai Antoninus János valamikor 1499 körül született Kassán.⁸⁶ Krakóban, majd Tübingenben és Padovában tanult, ahol 1524-ben szerzett orvosdoktori fokozatot.⁸⁷ Ezután Bázelen egy ideig Erasmus orvosa, akivel aztán egészen annak haláláig, 1536-ig rendszeresen levelezett.⁸⁸ (Ebbe egy időre Wernher is bekapcsolta.)⁸⁹ 1526-ban Krakóba tért vissza, és miután a lengyel elit tagjai közül többeket sikerrel kezelt, beajánlották Zsigmond király udvari orvosai közé. Antoninus tehát véglegesen letelepedett Krakóban; 1536-ban polgárjogot szerzett és beházasodott a krakkói vezető polgári rétegbe tartozó Zimmermann családba.⁹⁰ Pályája végén még az új király, Zsigmond Ágost is

⁸³ DENIS, 26. jegyzetben *i. m.*, 396. *Gasparis Vrsini Velii Epistola ad Lazarum Bonamicum carmine. Lazari Bonamici Responsum, item carmine.*

⁸⁴ PETNEKI Noémi, *Mohács és következményei a humanista Klemens Janicki költészetében = Wegiersko-polskie więzi historyczne w X–XVI wieku – Magyar–lengyel történelmi kapcsolatok a X–XVI. században*, szerk. Alicja NAGY, ÁBRÁN László, Bp., Bem József Lengyel Kulturális Egyesület, 2003, 196–198. A *Querela* magyar vonatkozással is bír: a lengyel Respublica figyelmezteti a lengyel nemeseket, tartsanak össze, nehogy úgy járjanak, mint a széthúzó magyarok, akiket a pártoskodás gyöngített meg: *Utque vetustata aevi dimittam exempla prioris, / Hoc solo cecidit Pannonis ora malo.* (7–8.)

⁸⁵ PETNEKI, *i. m.*, 197, 201; RMK III, 346; *Rola krakowskich drukarzy*, 3. jegyzetben *i. m.*, II, 70, 71. sz. A kiadók, Antoninus és Augustinus Rotundus Samuel Maciejowski krakkói dékánnak ajánlják. (Ugyanő Aichler epithalamiumának ajánlottja, lásd alább.) Janicki szeretettel emlékezik meg verseiben Antoninusról, a *Tristiák* VIII. darabját Buda bukásáról hozzá is címzi (1–2): *Antonine doles fractam quod Turca subegit / Pannoniam misero suppositque iugo.* Idézi PETNEKI, *i. m.*, 201.

⁸⁶ KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 92. SCHULTHEISZ Emil, *Joannes Antoninus Cassoviensis, Humanist und Arzt des Erasmus*, Orvostörténeti Közlemények, Suppl. 21(1997), 159. Weszprémi István alapján 1496 körülre teszi születését.

⁸⁷ WESZPRÉMI István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, Centuria altera, Pars prior*, 1778; *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Második száz, Első rész*, ford. KÖVÁRI Aladár, Bp., Medicina, 1962 (= *Succincta* II/1), 456; BALÁZS, 33. jegyzetben *i. m.*, 34; SCHULTHEISZ, *i. m.*, 159.

⁸⁸ Levelek felsorolása: THIENEMANN, 50. jegyzetben *i. m.*, 33; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Erasmus és a XVI. századi magyar értelmiség = R. Sz. Á., „Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2001 (Humanizmus és Reformáció, 28), 166, 23. j.; SCHULTHEISZ, *i. m.*, 161.

⁸⁹ KATONA, 26. jegyzetben *i. m.*, 272–273.

⁹⁰ WESZPRÉMI István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, Centuria altera, Pars posterior*, 1781; *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Második száz, Második rész*, ford. KÖVÁRI Aladár, Bp., Medicina, 1968 (= *Succincta* II/2), 826; BALÁZS, 33. jegyzetben *i. m.*, 34. Antoninus háza ma is áll Krakó belvárosában: PETNEKI Áron, *Krakkó*, Bp., Enciklopédia, 2001 (Magyarok Nyomában Külföldön), 49–50.

szolgálatába fogadta. Krakkóban halt meg 1563-ban. Antoninus János egyébként Georg Wernherrel majdnem rokonságba is került, mivel korán (1543-ban) elhunyt sógora, a később Izabella királyné titkáráként és főorvosaként szereplő Josef Zimmermann (a *Pannoniae luctus*ban Iosephus Tectander néven szerepel Lange, Eck és Wernher 86–89. verseiben) halála előtt Wernher lányát jegyezte el.⁹¹

Anselmus Ephorinus (eredeti neve valószínűleg Schultz)⁹² sziléziai német polgárcsaládból származott, a krakkói egyetemre 1515-ben iratkozott be, és valószínűleg Eck óráját is hallgatta. 1522-ben szerez baccalaureatus artium, majd 1527-ben magister artium fokozatot, 1528-ban pedig docens lesz.⁹³ Plinius-kommentárt is ír, emellett Vietor nyomdájában Sylvester Jánossal egyidejűleg korrektor.⁹⁴ 1532-től Padovába küldött diákok mellett nevelősködik, így Bonamicót is hallgathatta. 1535–36-ban Logau is velük lakik, sőt együtt utaznak le Rómán át Nápolyig 1536-ban.⁹⁵ Ephorinus Padovában végül orvosdoktori fokozatot szerzett. V. Károly császártól állítólag nemességet is nyert.⁹⁶ További sorsa nem ismert.

Stanisław Aichler (a Glandinus név az Aichler/Eichler tükörfordítása) Krakkóban született, a krakkói egyetem növendéke, de jogi doktorátusát már Bolognában szerezte, és később a lengyel királyi udvarban kincstartóként is tevékenykedett, tehát befolyásos személyiség volt.⁹⁷ Alkalmi költeményei közül a magyar művelődéstörténet szempontjából Jagelló Izabella és Szapolyai János 1539-es esküvőjére írt epithalamiuma érdemel figyelmet, mely egyébként szintén Vietornál jelent meg a Habsburg-párti Samuel Maciejowski krakkói dékánnak, királyi titkárnak szóló ajánlással.⁹⁸

Végezetül meg kell emlékeznünk **Ioachimus Camerarius**ról is, akinek verse nem véletlenül került a *Pannoniae luctus* élére. A német protestáns humanizmus Melanchthon után talán legnagyobb hatású és legsokoldalúbb alakjaként a kötetben való szereplése

⁹¹ WESZPRÉMI, *Succincta* II/2, i. m., 826, 832; SCHULTHEISZ, 86. jegyzetben i. m., 162. A 87,1–4. sorai szerint Tectander Wernher Szabinát jegyezte el. RENSING, 43. jegyzetben i. m., 57–58. nem ismeri az esetet; adata szerint Szabina Melcer Kristóf felesége lett. WESZPRÉMI István, [*Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima*, 1774], *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Első száz*, ford. KÖVÁRI Aladár, bev. KÓTAY Pál, Bp., Medicina, 1960 (= *Succincta* I), 442–443. szerint Szabina 1567-ben halt meg.

⁹² BARYCZ, 53. jegyzetben i. m., 54; BALÁZS, 33. jegyzetben i. m., 68. A fentebbi névlistában megadott születési és halálozási dátumai általam kikövetkeztettek.

⁹³ BARYCZ, 53. jegyzetben i. m., 54; BALÁZS, 33. jegyzetben i. m., 36, 68.

⁹⁴ DENIS, 26. jegyzetben i. m., 197 (ad nr. 208) szerint 1527. BALÁZS, 33. jegyzetben i. m., 68; KOVÁCS, 40. jegyzetben i. m., 165; V. ECSEDY, 33. jegyzetben i. m., 139.

⁹⁵ BAUCH, *Deutsche Scholaren...*, 23. jegyzetben i. m., 74.

⁹⁶ PL(2), XIX–XX és PL(3), XV; V. ECSEDY, 33. jegyzetben i. m., 127, 135.

⁹⁷ PL(2), XX és PL(3), XVI; V. ECSEDY, 33. jegyzetben i. m., 135. Életpályájának megismeréséhez további adatgyűjtés szükséges. Az antológia szerzőinek többségét bizonyára ismerte.

⁹⁸ VERESS, 24. jegyzetben i. m., 31, 36. *Epithalamium Isabellae, florentissimae filiae serenissimi regis Poloniae Sigismundi ad serenissimum maritum Ioannem Hungariae regem proficiscentis per Stanislaum Aichlerum V. I. doct.* KAROL ESTREICHER, [*Bibliografia Polska*] *Polnische Bibliographie*, XII, Krakau, Buchdruckerei der k. k. Jagellonischen Universität, 1891 (Bibliografia Polska, III/1), 79; VERESS, i. m., 509. Maciejowski később, 1544–1545-ben plocki püspök, majd 1545–†1550 között krakkói püspök: GAMS, 27. jegyzetben i. m., 350, 354. (Ugyanő Janicki posztumusz kiadásának ajánlottja.)

egyrészt a kortársak szemében jócskán emelhetette a kiadvány kedvező megítélését, másrészt jelezte a *Luctus* által megjelenített téma összeurópai fontosságát, időszerűségét is.⁹⁹ Camerarius 1544-ben, az antológia megjelenésekor éppen a lipcsei egyetemen tanított. Tudományos munkásságának legnagyobb része filológiai (görög és római szerzők egész sorát kommentálta, fordította), de igen fontos volt teológiai munkássága is. Ezen kívül matematikával és történetírással is foglalkozott. 1556 körül írta *De rebus Turcicis commentarii* c. művét, melyben a magyar események közül leginkább a mohácsi vésszel foglalkozik.¹⁰⁰ Azt, hogy a témával már korábban kapcsolatba került, éppen a *Pannoniae luctus*ban megjelent verse mutatja.

Mi volt a *Pannoniae luctus* megjelentetésének politikai háttere? Miközben az 1543-as török hadjáratban sorra estek el a magyarországi várak és városok, a Habsburg diplomácia újabb erőfeszítéseket tett egy törökellenes koalíció létrehozására. A törökkel hosszú ideje békét kötött Lengyelország megnyerése túnt geopolitikai és stratégiai okból a leglényegesebbnek. A lengyel közvélemény megosztott volt; a háborús koalíció kérdése a Habsburgokkal való viszonytól függött. A háborúellenes pártot a Habsburgokkal (italiai örökségének kérdése miatt) mereven szembenálló Bona királyné vezette, jeles személyiségei Piotr Gamrat gnieźnói érsek, a királyné bizalmasa, a diplomata Tomasz Sobocki és az eredetileg Szapolyai-párti Piotr Kmita krakkói vajda volt, aki bírálta Zsigmond király 1540 óta folytatott magyar politikáját, és sürgette az Erdélybe szorult Izabella megsegítését Ferdinánd ellen.¹⁰¹ A Habsburg- és egyben háborúpártiak közül a szintén diplomata Łukasz Górka még 1542-ben meghalt (örökébe lépő fia, Andrzej pedig Bécsben tartózkodik lengyel követként), ezért csak Samuel Maciejowski krakkói püspököt, kancellárt, illetve a korábban Szapolyait befogadó Jan Tarnowski rutén vajdát említhetjük,¹⁰² viszont sikerült megnyerni az ügynek a jeles humanistát, Stanisław Orzechowskit is, aki két nyomtatásban is megjelent törökellenes beszédében érvelt a háború mellett.¹⁰³

A császári követ Molzan 1543 februárjában jelenthette Krakkóból, hogy a szejm támogatja a törökellenes fellépést, és több mint százezres sereget kívánnak küldeni a hadjáratra. De a magyarországi török előrenyomulással egy időben egy Podólia ellen vonuló

⁹⁹ Életéről a gazdag irodalomból áttekintésül: Stephan KUNKLER, *Zwischen Humanismus und Reformation: Der Humanist Joachim Camerarius (1500–1574) im Wechselspiegel von pädagogischen Pathos und theologischen Ethos*, Hildesheim–Zürich–New York, Olms, 2000 (Theologische Texte und Studien, 8); *Joachim Camerarius*, Hrsgg. Rainer KÖSSLING, Günther WARTENBERG, Tübingen, Narr, 2003 (Leipziger Studien zur klassischen Philologie, 1).

¹⁰⁰ Valószínűleg Jovius munkája alapján. Ez a műve először 1598-ban jelent meg Frankfurtban. WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalmá a 16. században*, Bp., Történetírás, 1937 (Történelmi Tanulmányok, 1), 69–70.

¹⁰¹ Roman ZELEWSKI, *Dyplomacja Polska w 1506–1572 = Historia dyplomacji Polskiej*, I, *Polowa X. w.–1572*, opracowali Marian BISKUP et al., Warszawa, Państwowa Wydawnictwo Naukowe, 1982, 664–665, 678 (Sobocki).

¹⁰² ZELEWSKI, *i. m.*, 664 (Andrzej Górka), 676 (Maciejowski, lásd feljebb, Aichlernél); *A lengyel királyi kancellária Libri legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai*, II, *1526–1541*, közreadja TÓTH Péter, Miskolc, B. A. Z. Megyei Levéltár, 2003, 6–7, 9–11.

¹⁰³ KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 162. Munkái: *De bello adversus Turcas suscipiendo oratio* (Krakkó, Ungler, 1543); *Ad Sigismundum Poloniae regem Turcica secunda* (Krakkó, Vietor, 1544).

tatár seregről is érkeztek hírek; Zsigmond király pedig kivárá álláspontra helyezkedett.¹⁰⁴ A koalíció ügye így nem dőlt el; ez is maradt az 1544-es, Piotrkówba összehívott szemj legfőbb témája. Bizakodást keltett az a Lengyelországban is ismert levél, melyet V. Károly császár még 1544 májusában küldött a magyar rendeknek. Ebben ígéretet tett arra, hogy 1545-ben személyesen vezet hadjáratot az ország felszabadítására.¹⁰⁵ A nyár végére azonban kiderült, hogy a lengyel állam gazdasági helyzete miatt a háborús koalíció terve nem valósítható meg. Nyilván arról is tudtak Krakkóban, hogy közben a Habsburg diplomáciában is fordulat következett: V. Károly a török kérdés helyett inkább a vallási viszály megoldásával kívánt a következő évben foglalkozni. Az 1543–44-es időszak tehát a közvélemény várakozása ellenére végül mégsem hozott törökellenes összefogást. Így a Magyarország megsegítésének szükségességét hirdető *Pannoniae luctus* mint a meggyőzés, mégpedig valószínűleg a kormányzati pozíciókat betöltő, humanista műveltségű elit meggyőzésének eszköze, kiadása után néhány héttel vagy hónappal politikai aktualitását veszítette. Az is igaz ugyanakkor, hogy az antológia korabeli fogadtatásáról, illetve utóéletéről ma szinte semmit sem tudunk.

A gyűjtemény utóbb még kétszer, de több mint kétszázötven év elteltével jelent meg: 1798-ban Bécsben és 1799-ben Pozsonyban,¹⁰⁶ mindkét alkalommal a tudós polihisztor debreceni orvos Weszprémi István (1723–1799) kiadásában. Weszprémi még valamikor 1777 táján szerzett tudomást Pray György révén a kötetről,¹⁰⁷ és főművének, az orvoséletrajzokat tartalmazó *Succinctának* egyes kötetében a *Pannoniae luctus* kiadása előtt már közölt néhány verset.¹⁰⁸ Mindkét *Luctus*-kiadás valójában korabeli „reprint”.¹⁰⁹ Weszprémi híven követte az eredeti szöveget (a címlapon még az 1544-es kiadás kolofoinját is feltüntette), a szöveg elé pedig tudományos igényű előszót írt. Az 1798-as bécsi kiadás a Magyar Hírmondó költségén jelent meg, az 1799-es pozsonyi pedig valószínűleg sajátján, de már az öreg tudós halála (1799. március 13.) után, mivel a kiadás végén

¹⁰⁴ ZELEWSKI, *i. m.*, 665–666; KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 163.

¹⁰⁵ KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 163.

¹⁰⁶ PL(2): *Pannoniae luctus* [...] *Cracoviae anno MDXLIII. litteris Hieronymi Viotoris impressus, nunc vero praefatione Hungarica auctus, recusus est, Viennae, typis Alberti viduae, sumptis scriptorum ephemericidis, Magyar Hírmondó nuncupatae, 1798.* PL(3): *Pannoniae luctus* [...] *Cracoviae anno MDXLIII. Litteris Hieronymi Viotoris impressus, nunc vero praefatione Hungarica auctus, recusus est, Posonii, sumptibus et typis Simonis Petri Weber, 1799.* Mindkettő megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

¹⁰⁷ SZELESTEI N. László, *18. századi tudósvilág II.: Weszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve*, OSZK Évk, 1979, 523 (54. j.), 551. Állítását egy Pray-féle válaszlevélre alapozza, melynek nem adja meg a pontos dátumát, és tartalmát sem közli. (Pray kilenc válaszlevele: OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I, f. 113–129.) Weszprémi később a *Pannoniae luctus* előszavában említi, hogy Bécsből Pray, illetve a Hofbibliothek könyvtárosának segítségével megkapta a szöveget: PL(3), V–VI. Ugyanitt említett levelezése a lengyel Jan Daniel Andrzej Janockival, a varsói Zaluski-könyvtár könyvtárosával későbbi, valószínűleg 1778 utáni. (Vö. 3. jegyzet.)

¹⁰⁸ Összesen tizenhatot. Három szerző életrajzát is megírta: WESZPRÉMI, *Succincta* I, 91. jegyzetben *i. m.*, 398–405, 434–445 (Art. 99.): Antoninus János, Wernher; WESZPRÉMI, *Succincta* II/1, 87. jegyzetben *i. m.*, 456–461 (Supplementa in artic. 40.): Antoninus János; WESZPRÉMI, *Succincta* II/2, 90. jegyzetben *i. m.*, 188–213 (Art. XI.): Valentin Eck.

¹⁰⁹ Esetleges konjektúráknak semmi nyoma, bár ezt biztosan egy tüzetes kollacionálás állapíthatná meg.

egy több egységből álló függelék található Weszprémi legutolsó verseivel, kisebb írásának újraközlésével, életrajzával és műveinek bibliográfiájával.¹¹⁰

A két kiadás előszava kisebb ortográfiai eltéréseket leszámítva megegyezik, de a pozsonyi kiadás előszava későbbi keltezésű (1797. augusztus 15-e helyett 1798. január 20.), és utána egy, a bécsi kiadást véleményező, Weszpréminek címzett levélformájú írás található (dátuma 1798. december 12.).¹¹¹ Ezt követi a tulajdonképpeni antológia-szöveg, de a bécsi kiadástól eltérően az ajánlás, versek, levelek szövegét folytatólagosan, oldaltörés nélkül szedték ki, és a margó is kisebb.

Nem tudjuk, miért vált szükségessé alig egy évvel később a *Pannoniae luctus* harmadszori megjelenítése. Valószínű, hogy a kevés példányban kiadott antológia a nagy érdeklődés miatt gyorsan elfogyott. A 18. század végén a kulturális és nyelvi formában egyre inkább jelentkező nemzeti érzés, a Martinovics-féle jakobinus mozgalom vezetőinek 1795. május 20-ai kivégzése utáni politikai légkör és a romantika előfutáraként megjelenő szentimentalizmus mindenesetre kedvező befogadói környezetet teremthettek egy múltba forduló, tragikus témájú, mégis a hazaszeretet példáját nyújtó antológia számára. De miért kellett új nyomdát keresni?¹¹² Ráadásul Weszprémi eredetileg nem Pozsonyban, hanem Pesten akarta kinyomtatni az antológiát. 1798. április 27-én kelt levelében ugyanis arra kéri Báthory Gábor pesti református lelkész, hogy az előszóval ellátott szöveget, valamint a cenzúra mellékelt engedélyeit adja át egy jó görög betűkkel rendelkező nyomdásznak.¹¹³ De úgy látszik, a pesti nyomdával nem sikerült az üzletkötés.

Weszprémi kiadásai óta csak egyes verseket közöltek újra az antológiából. Ábel Jenő még a 19. század végén kigyűjtötte az általa forrás- vagy esztétikai értékük miatt fontosaknak tartott darabokat. Ezeket hagyatékából Hegedűs István tette közzé,¹¹⁴ aki néhány évvel később megjelentetett saját gyűjteményében Récsey Viktor válogatásában és bevezetőjével Logautól közölt verseket. Itt is találunk öt *Pannoniae luctus*ból való költeményt, sajnos kritikai apparátus és forrásmegjelölés nélkül.¹¹⁵ Legutóbb, 1964-ben Ko-

¹¹⁰ SZELESTEI, *i. m.*, 559. A kiadást valószínűleg veje, Földi János gondozhatta.

¹¹¹ DOMOKOS Lajos debreceni főbírótól: *Recensio Critica Luctus Pannoniae, editionis Vindobonensis nuperae ab Ephemeridum Hungaricarum Scriptoribus procuratae, in forma Epistolari nunc ad Editorem directa hunc in modum*, PL(3), XX–XXX. Tehát a bécsi kiadást Weszprémi már régebben kézhez kapta, így átküldhette barátjának, aki a fenti levél kíséretében vissza is juttathatta.

¹¹² SZELESTEI, *i. m.*, 559. szerint Weszprémi mind Bécsbe, mind Pozsonyba elküldte a szöveget, tehát nem két különböző kiadásról lenne szó. A PL(3) fél évvel eltérő keltezésű előszava és az, hogy a bécsi kiadást értékelő levelet még valószínűleg maga Weszprémi illesztette a saját előszava után a kötetbe, mutatja, hogy szándékában egy újabb kiadás állt.

¹¹³ SZELESTEI, *i. m.*, 559–560. (Közli a levél szövegét.)

¹¹⁴ *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ex scriptis ab Eugenio ÁBEL relictis cum comment. ed. partimque auxit Stephanus HEGEDŰS, Bp., Hornyánszky, 1903, 481–483: Vietor ajánlásának részlete, ill. az alábbi számú versek és versrészletek: 21; 26,7–8; 57,7–12; 79,1–3; 80,1–6.

¹¹⁵ *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungariae litterarum spectantia*, ed. Stephanus HEGEDŰS, Bp., Hornyánszky, 1906, 237–275, 14. fejezet: RÉCSEY Viktor, *Silesius Logus (Logau György) humanista írónak magyar vonatkozású költeményei*, 238–247: Logus életrajza, főleg PL(2) előszava alapján; 265: 3, 52; 266: 53, 50 (tévesen György idősb János helyett!), 51, 11, 12. Mindenütt változtatott címeikkel.

vács Endre közölt kismonográfiájának függelékében 22 költeményt.¹¹⁶ De ennek a művelődéstörténetünk szempontjából becses műnek, amely valójában az első teljesen magyar tárgyú humanista antológia, máig sincs kritikai kiadása.

Függelék

Az alábbi táblázat a *Pannoniae luctus* tartalommutatója, a versek kötetben elfoglalt ívszám és levélszám szerinti helye rendjében. A versek számozása folyamatos; a prózai szövegek betűjellel vannak megkülönböztetve (A: ajánlólevél; F1–3: függelékben szereplő diplomáciai levelek). Ezeknél nem adtam meg sorok szerinti terjedelmet sem. A szerzők névalakja mindig a vers címe mellett szereplő formában van feltüntetve; ha a szerző neve hiányzik (mert megegyezik az előző vers szerzőjével), ezt []-ek között jeleztem.

Sz.	Cím	Szerzői névalak	Sor	Ívszám	Levélszám
1.	Pannonia de se	–	12	A1r	1r
A	Reverenda virtute et dignitate viro D. Alberto a Pereg Quinqueecclesiarum praeposito, incltyti Romanorum regis etc. in Hungaria consiliario et quaestori summo	Hieronymus Vietor	–	A2r–v	2r–v
2.	Ludovico rege Pannoniae	Joachimus Camerarius	13	A3r	3r
3.	Eidem	Georgius Logus	8	A3r	3r
4.	Eidem	Ioannes Langus	6	A3r–v	3r–v
5.	Eidem	Georgius Vernerus	10	A3v	3v
6.	Eidem [chronosticon]	[Georgius Vernerus]	2	A3v	3v
7.	De clade Mohaciensi	Ioannes Langus	10	A3v–4r	3v–4r
8.	De eadem	Geor. Verne.	46	A4r–v	4r–v
9.	De campis Mohaciensibus	Geor. Verne.	8	A5r	5r
10.	Mariae reginae Lodouici reg. coniugi	Geor. Verne.	18	A5r–v	5r–v
11.	Ioanni Bornemizae regis Lodovici nutricio	Geor. Lo.	10	A5v	5v
12.	Eidem	Idem G. Log.	8	A5v	5v
13.	Iacobus Piso Transylvanus regis Lodouici praepceptor	sibi ipsi [Iacobus Piso]	2	A5v–6r	5v–6r
14.	Eidem	Geor. Ver.	10	A6r	6r
15.	Petro Berislo episcopo Vesprimiensi et proregi Croatiae	Io. Lang	10	A6r–v	6r–v

¹¹⁶ KOVÁCS, 40. jegyzetben *i. m.*, 191–203. A 192. lapon az 1544-es kiadás címlapképét is hozza.

Sz.	Cím	Szerzői névalak	Sor	Ívszám	Levél-szám
16.	Ioan. Gozthoni episcopo Transsylvano	Geor. Ver.	4	A6v	6v
17.	Familiae Bathoreae	Ioan. Lang.	14	A6v	6v
18.	Stephano Bathori palatino regni Hungariae	Georgius Vernerus	8	A6v–7r	6v–7r
19.	Sophiae principi Masoviae eiusdem Stephani Bath[ori] coniugi	Io. Lan.	12	A7r	7r
20.	Annae filiae	Geor. Ver.	4	A7r–v	7r–v
21.	Thomae a Zalahaza episcopo Agriensi ac Vesprimiensi et regni Hungariae cancellario	Lazarus Bonamicus	8	A7v	7v
22.	Eidem [G1]	Idem Lasarus	6	A7v	7v
23.	Tō αὐτῶ [G2]	[Lazarus Bonamicus]	4	A7v–8r	7v–8r
24.	Tō αὐτῶ [G3]	Ioan. Lang.	20	A8r	8r
25.	Eidem	Ioan. Lan.	14	A8r–v	8r–v
26.	Eidem	Geor. Logus	12	A8v	8v
27.	Eidem	Geor. Logus	4	B1r	9r
28.	Eidem [G4]	Geor. Verne.	8	B1r	9r
29.	Idem Latine	[Georgius Vernerus]	8	B1r	9r
30.	Eidem	Geor. Ver.	10	B1v	9v
31.	Nicolao Thurocio aule regiae magistro	Valen. Ecchius	6	B1v	9v
32.	Ladislao a Macedonia episcopo Varadiensi	Geor. Ver.	6	B1v–2r	9v–10r
33.	Paulo Bakyth	Val. Ecch.	6	B2r	10r
34.	Nicolao Ostrosith	Idem	6	B2r	10r
35.	Nicolao Gerendio episcopo Transsylvano thesaurario	Geor. Ver.	10	B2r–v	10r–v
36.	Regi Ioanni	Ioan. Langus	6	B2v	10v
37.	Stephano Broderico episcopo Vaciensi	Io. Langus	8	B2v	10v
38.	Budae	Ioan. Lan.	8	B2v–3r	10v–11r
39.	Aliud	Ioan. Lang.	8	B3r	11r
40.	Aliud	eiusdem	6	B3r	11r
41.	Hieronymo a Lasco	Io. Lang.	6	B3r–v	11r–v
42.	Eidem	Clemens Ianicus	2	B3v	11v
43.	Eidem	Anselmus Ephorinus	6	B3v	11v
44.	Eidem	Stanis. Glandinus	2	B3v	11v
45.	Patria eidem	idem	4	B3v–4r	11v–12r
46.	Eidem	idem	4	B4r	12r
47.	Alexio Thursoni eiusque familiae	Io. Lan.	36	B4r–v	12r–v
48.	Eidem	Valent. Ecchius	14	B4v–5r	12v–13r
49.	Idem	[Valentinus Ecchius]	2	B5r	13r
50.	Ioanni Tursoni patri	Geor. Logus	4	B5r	13r
51.	Eidem	Geor. Lo.	2	B5r	13r

Sz.	Cím	Szerzői névalak	Sor	Ívszám	Levél-szám
52.	Ioanni Tursoni episcopo Vratislaviensi	Geor. Log.	4	B5r–v	13r–v
53.	Eidem	Geor. Lo.	2	B5v	13v
54.	Eidem	Ioan. Lan.	10	B5v	13v
55.	Stanislao Tursoni episcopo Olomucensi	Ioan. Lan.	16	B5v–6r	13v–14r
56.	Eidem	Geor. Lo.	20	B6r–v	14r–v
57.	Francisco comiti a Frangapanibus archiepiscopo Colocensi	Valentinus Ecchius	16	B6v	14v
58.	Eidem	Val. Ec.	2	B6v–7r	14v–15r
59.	De eodem et Alexio Tursone	Ioan. Langus	6	B7r	15r
60.	Quinqueecclesiis	Ioannes Langus	6	B7r	15r
61.	Istrograno	Io. Lan.	10	B7r–v	15r–v
62.	Albae Regiae	Ioan. Lang.	8	B7v	15v
63.	Eidem	Ioan. Langus	6	B7v	15v
64.	Georgio Warkocz praesidiorum Albae praefecto	Ioannes Langus	10	B7v–8r	15v–16r
65.	Arci Wissegrad	Val. Ec.	8	B8r	16r
66.	Clarae ab Wylak Francisci lauriensis episcopi matri	Io. Rosinus	6	B8r–v	16r–v
67.	Eidem	Valen. Ecchius	8	B8v	16v
68.	Idem	[Valentinus Ecchius]	2	B8v	16v
69.	Idem	[Valentinus Ecchius]	2	B8v	16v
70.	Eidem	Lud. Brassicanus	4	B8v–C1r	16v–17r
71.	Eidem	Caspar Ursinus Velius	2	C1r	17r
72.	Idem	[Caspar Ursinus Velius]	4	C1r	17r
73.	Idem	[Caspar Ursinus Velius]	8	C1r	17r
74.	Idem	[Caspar Ursinus Velius]	8	C1r–v	17r–v
75.	Idem	[Caspar Ursinus Velius]	6	C1v	17v
76.	Naenia anniversaria in persona filii	Geor. Vuer.	38	C1v–2r	17v–18r
77.	Barbarae Francisci a Reva propalatini regni Hungariae coniugi	Valen. Ecchius	8	C2v	18v
78.	Eidem	Geor. Verne.	6	C2v	18v
79.	Valentino Zepsio praeposito Evriensi	Io. Lan.	13	C2v–3r	18v–19r
80.	Eidem	Valen. Ecchi.	10	C3r	19r
81.	Eidem	Geor. Verne.	6	C3r–v	19r–v
82.	Antonio patri	Ioan. Antoninus Cassovien.	8	C3v	19v
83.	Idem suis	[Io. Antoninus Cassovien.]	8	C3v	19v

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 5. szám

Sz.	Cím	Szerzői névalak	Sor	Ívszám	Levél-szám
84.	Idem paternis amicis	[Io. Antoninus Cassovien.]	12	C3v–4r	19v–20r
85.	Ioanni Antonino medico	Clemens Ianitius	6	C4r	20r
86.	Iosepho Tectandro medico	Ioan. Langus	8	C4r–v	20r–v
87.	Eidem	Io. Lan.	6	C4v	20v
88.	Eidem	Val. Ecch.	6	C4v	20v
89.	Eidem	Geor. Vernerus	2	C4v	20v
90.	Petro Berislo virtutis ergo	Geor. Vernerus	4	C5r	21r
F1	Leo papa X Petro Berislo episcopo Wesprimiensi provinciarum Dalmatiae et Croatiae proregi [Róma, 1517. júl. 7.]			C5r–6r	21r–22r
F2	Caesar Carolus pontifici maximo Leoni X. [hely és kelet nélkül]			C6r–7r	22r–23r
F3	Caesar Carolus Petro Berislo [Brüsszel, 1520. jún. 23.]			C7r–8r	23r–24r